

जून १९६३

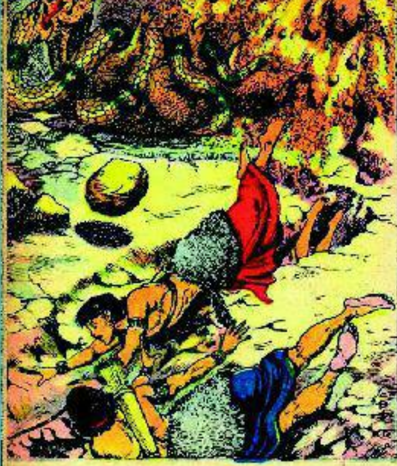

[१४]

[लखू व त्याचे साथी जयमल आणि तो जंगली तरुण तिघांची भेट लखूच्या म्हाताऱ्या बापाशीं झाली. परंतु ते परस्परांशीं कांहीं बोलण्यापूर्वीच नरभक्षक मंडूकेश्वराच्या अनुयायांशीं युद्ध करीत असतां स्वतःचा बचाव करून घेण्यासाठीं त्यांना पळून जावें लागलें. लखू व त्याचे साथी एका डोंगराच्या टोंकाला येऊन पोंचले. तेथें एका गुहेंत त्यांना एक भयंकर सांप दिसला. पुढें वाचा]

लखू व जयमल गुहेंत सांप दिसल्यावर गुहेच्या खिडारांतून बाहेर पहात होते. पण त्यांचा साथी जंगली तरुण गुहेंतच खोल अंधारांत कांहीं तरी न्याहाळून पहात होता. त्याला एका कोपऱ्यांत धनुष्यबाण दिसले. तो चटकन पुढें गेला व धनुष्य उचलून घेतलें. दोरी बांधली व भाता खांद्याला बांधून तो धांवत लखू व जयमल उभे होते तेथें येऊन उभा राहिला.

दोघांना आश्चर्य वाटलें. लखूनें विचारलें— "तुला धनुष्यबाण कोठें मिळाले? आणि तीर सोडण्याची तयारी दिसते आहे? तूं त्या भयंकर सांपावर किंवा त्या विचित्र जनावरावर सोडणार आहेस कीं काय?"

गोमान्गानें होकारार्थी मान हलवल्यावर लखूनें त्याचा हात धरला—"तुझ्या एका बाणानें त्यांच्यापैकीं एक देखील मरणार नाहीं. पण ते दोघे आपल्याला खायला मात्र येतील इकडे! पण तुला हे धनुष्य-बाण कोठें मिळाले?

त्या जंगली तरुणानें गुहेंतला तो कोपरा दाखविला. लखू तिकडे धांवला व एक धनुष्य उचलून घेऊन म्हणाला—"वेळेवर हें धनुष्य आपल्याला मिळालें. तो जयमल उभा होता तेथें आला आणि म्हणाला—"चल, लवकर बाहेर पळालें पाहिजे."

"हें धनुष्य व बाण, ज्यांचे अस्थिपंजर आपल्याला येथें दिसत आहेत त्यांचे असावेत. पण हे दोघे येथें आले का व कोणी ठार केलें यांना?" जयमलनें लखूला विचारलें.

"या प्रश्नाचें उत्तर मिळण्यापूर्वीच कदाचित आपण त्यांच्या शेजारीं जाऊन पडूं?" लखूला जयमलचा तो संथपणा खपला नाहीं.

जयमल पुढें कांहीं बोलणार, तेवढ्यांत तो सांप व तो भयंकर प्राणी गुहेच्या मागच्या बाजूला येऊन आदळले. त्यांच्या धक्क्यानें सारी गुहा हादरली. ते उभे होते ती जागा एकदम खचली व एका मोठ्या खड्ड्यांत ते तिघे पडले. सुदैवानें तिघांना थेंताचीच इजा झाली.

तिघांनीं उठून अंगावरची धूळ व माती झाडली व उठून उभे राहाले. फक्त अंग खरचटलें होतें. "नशीब म्हणून आपण वांचलों!" लखू म्हणाला.

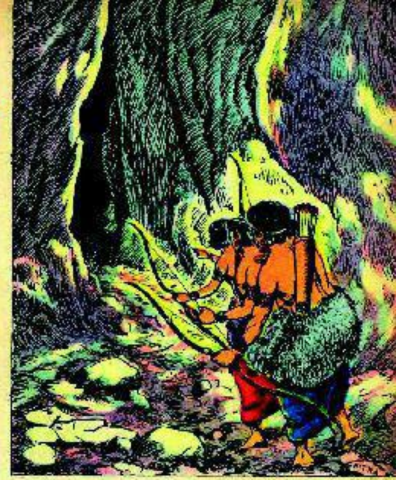
"तें खरें, पण या गुहेंतून बाहेर कसें निघावयाचें?" जयमल म्हणाला.

गोमान्ग रांगत त्या खड्ड्याच्या एका टोंकाला गेला व मागें वळून म्हणाला—"लखू! आपण वांचलों आतां कसली देखील भीति नाहीं. आपण या डोंगरांतल्या गुहांच्या जाळ्यांत सांपडलों असलों तरी मला दूर उजेड दिसतो आहे. आपण त्या बाजूला रांगत रांगत जाऊं या. बाहेर निघालों कीं मग कसली भीति नाहीं."

गोमान्गच्या सांगण्याप्रमाणें दोघे तो उभा होता तेथें गेले. त्यांना देखील दूर उजेड दिसला. ज्या भोंकांतून उजेड येत आहे तें गुहेचें तोंड असणार. पण तेथें पोंचेपर्यंत वाटेंत किती अडथळे येतात कोण जाणें? आणि तेथें पोंचल्यावर जर का समोर दरी असली तर बाहेर निघणें अशक्य!

तरी धीर करून जयमल म्हणाला—"चला जाऊं या. गुहेंत मागें पुढें वाटाच वाटा दिसत आहेत. पण आपण कोणत्या वाटेनें सुरक्षित जागीं पोंचूं हें देवच जाणें. म्हणून ज्या बाजूनें उजेड दिसत आहे त्या बाजूनेंच प्रथम जाऊन पाहूं या."

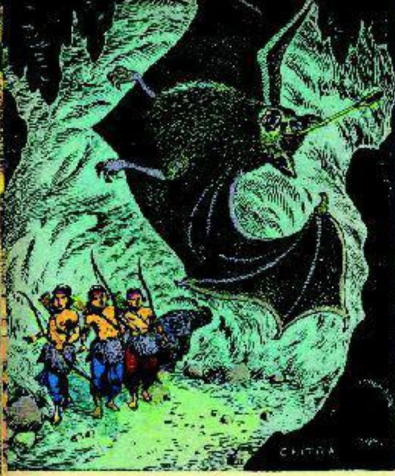
लखू पुढें निघाला व दोघे त्याच्या पाठोंपाठ चालूं लागले. लखूला त्याच्या म्हाताऱ्या बापाची फार काळजी वाटत होती. आतां तर स्वतःचा बचाव कसा करून घ्यायचा हाच प्रश्न समोर उभा होता. या गुहांच्या जाळ्यांतून सुटका मिळणें हें मोक्षपटांतील सांप व शिड्यांच्या चढाओढी

सारखें वाटूं लागलें. त्याचीं पावलें भीतभीत पुढें पडत होतीं. जयमलनें तें ओळखलें व म्हणाला—"लखू, देवावर भरंवसा ठेवून पुढें चल. समोर जो उजेड दिसत आहे तोच या निराशेच्या वेळीं आपल्याला आधार आहे."

जयमल बोलतच होता, तेवढ्यांत मध्यें त्यांना एक विलक्षण आवाज ऐकूं आला. कांहीं वेळानें पंख फडफडण्यासारखा आवाज ऐकूं आला.

लखूनें तलवार उपसली व समोर आलेल्या संकटाला तोंड देण्यासाठीं सज्ज होऊन

उभा राहिला. जयमल त्याच्या पाठीमागें उभा राहून आश्चर्यचकित होऊन तिकडे पाहूं लागला. गोमान्ग जोरानें ओरडला—"भूत!" तें ऐकून जयमल खूप हंसला. लखूचा हात भाल्याकडे गेला. तोंपर्यंत गोमान्गनें नेम धरला होता.

गुहेच्या खडबडीत वाटेच्या छपराला चिकटून बसलेली एक काळी आकृति दिसली त्यांना. त्या काळोखांत त्या आकृतीचे पांढरे दांत स्पष्ट दिसत होते.

"गोमान्ग हें भूत नसून एक राक्षसी वटवाघूळ आहे. ठीक त्याच्या डोक्याला नेम लागेल अशा तऱ्हेनें सोड तीर चुकतां कामा नये." जयमल म्हणाला.

गोमान्गनें सोडलेला बाण त्या वटवाघ-ळाच्या डोक्याला लागला व तें तडफडत जमिनीवर येऊन पडलें. त्याचा आक्रोश चालू होता. त्या आवाजानें सारी गुहा दुमदुमत होती.

गोमान्ग पुढें गेला व तडफडत पडलेल्या वटवाघळाला बाणानें ढवचून पाहिलें. अजून जीव होता, पण हालचाल मंद पडत चालली होती. गोमान्ग म्हणाला—"मी जंगलांत जन्मलों व जंगलांतच वाढलों. पण इतकें मोठें वटवाघूळ उभ्या आयुष्यांत पूर्वी कधीं पाहिलें नाहीं.

"खरें बोलायचें तर मी देखील पूर्वी पाहिलें नाहीं. मला वाटतें आपण एका दुसऱ्याच जगांत येऊन पोंचलों आहों." जयमल म्हणाला.

"तूं म्हणत होतास ती भयंकर दरी हीच तर नव्हे? किंवा त्या दरींत जायची वाट असेल कदाचित!" लखू म्हणाला.

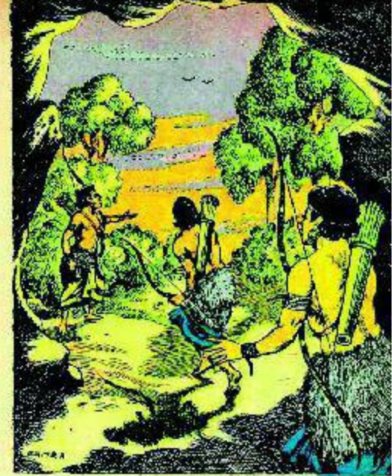
"तुम्हांला लांडग्यांच्या ओरडण्यासारखें ओरडणें ऐकूं येत आहे का?" गोमान्गनें विचारलें.

लखू व जयमल दोघांनीं थोडावेळ ऐकण्याचा प्रयत्न केला व म्हणाले—"कोणीतरी प्राणी ओरडत आहेत असा भास होतो आहे खरा!"

"तर मग भिण्याचें कारण नाहीं! जेथें लांडगे असतात तेथें त्यांच्या बेताचीं सांबरें पण असतात. म्हणजे आपल्याला खाण्या-पिण्याची फिकीर करण्याचें कारण नाहीं. पोटभर खायला मिळेल." गोमान्ग म्हणाला.

"पण खाण्या-पिण्याची गोष्ट जिवंत वांचलों तर ना? या गुहेच्या जाळ्यांतून सुटका मिळाली तर." लखू म्हणाला.

"माझे कान तिखट आहेत. मला पुढें जाऊं द्या. मी तुम्हांला ते लांडगे अहेत तेथें घेऊन जातों." असें सांगून गोमान्ग सावधपणें पावलें टाकीत त्या बाजूला निघाला. चार सहा मिनिटें गुहेंत चालल्या-नंतर गुहेच्या एका टोंकाला छान मोठा उजेड दिसला त्यांना. दिवसाचा उजेड असतो तसा. तो पाहून तिघे आनंदानें नाचूं लागले. गुहेच्या बाहेर लहान लहान रोपटीं व दूर मोठमोठीं झाडें पण दिसूं लागलीं. लांडग्यांचा आवाज जास्तजास्त जवळ येऊं लागला.

लखू व त्याचे साथी त्या गुहेंतून बाहेर आले. गुहेच्या एका बाजूला मैदानांत हरणांचा एक कळप उभा होता. व त्याच्या चारी बाजूला चार लांडगे घिरट्या घालीत होते व मोठमोठ्यानें ओरडत होते. जे लांडगे जवळजवळ येत होते त्यांच्याशीं झुंज देण्यासाठीं मोठमोठालीं शिंगें असलेलीं हरणें पुढें येत होतीं.

"लांडग्यांशीं झुंज देणारीं हरणें मी कधीं पाहिलीं नाहींत." जयमल म्हणाला.

"मी तर एक मेंढा पाहिला आहे लांडग्याला लोळवणारा. जिवावर उदार

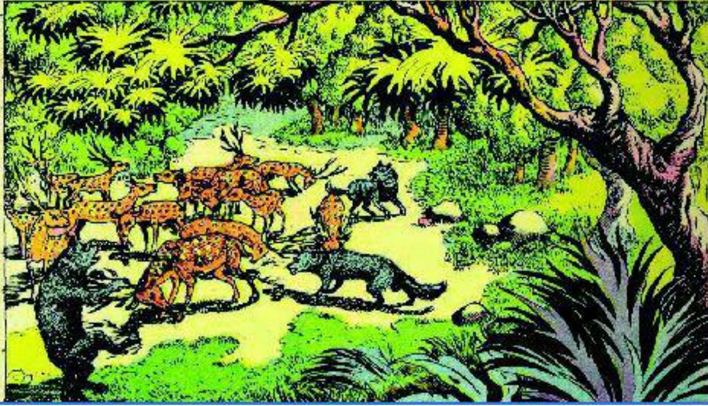

होऊन झुंजणारा प्राणीच यशस्वी होतो" गोमान्ग म्हणाला.

त्यांचें परस्परांशीं असें बोलणें चालू असतां लांडग्यांची नजर त्यांच्यावर पडली. हरणांना तिकडे सोडून ते लखू व त्याचे साथी उभे होते तिकडे धांवले. लखूनें एक बाण एका लांडग्यावर सोडला. नेम बरोबर लागला. व तो जोरानें ओरडत जमीनीवर आदळला. इतर लांडगे चवताळून लखू व त्याच्या मित्रांचे लचके तोडण्यासाठीं धांवले. पण गोमान्ग व जयमल्लनें त्यांच्यावर बाण सोडले. गोमान्गाचा नेम बरोबर लागला. दोनच लांडगे उरले होते. ते भिऊन रानांत पळून गेले.

गोमान्गनें हंसत विचारलें—"तो हरणांचा कळप कोठें नाहींसा झाला?"

"तूं पाहिलें नाहींस वाटतें? तीं हरणें तर केव्हांच पळून गेलीं. तुला काय वाटलें कीं लांडग्यांच्या हातून सुटका मिळाल्यावर आपली वाट पहात तीं उभी राहतील?" लखूनें थट्टेंत विचारलें.

"तुझी थट्टा राहूं दे. आपल्याला तर भूक लागली आहे. एका हरणाचा तर मी एकटाच फडशा उडवीन." गोमान्ग म्हणाला.

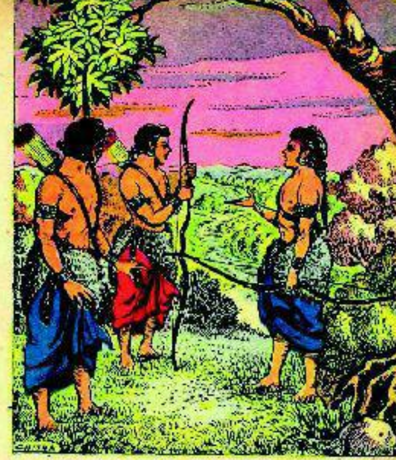

"अरे भूक सर्वांनाच लागली आहे. पण आपणां सर्वांना खायला तो ब्रह्मदंडी भुकेला बसला आहे हें विसरूं नकोस. तो व त्याचा मित्र तो मंडुकेश्वर आपल्या नर-भक्षक अनुयायांसह सर्व डोंगर चाळून पालथा घातल्याशिवाय राहणार नाहीं." जयमल म्हणाला.

गोमान्गनें चारी बाजूला पुन्हां एकदां एकादें सावज दिसतें का पाहिलें. पण त्याच्या मनांत दुसराच एक विचार आला. म्हणाला—"ही दरी त्या नरभक्षकांची नसावी असें मला वाटत आहे. येथलीं झाडें झुडपें सर्वच और आहेत. लखू तुला काय वाटतें?"

लखूनें पण दूरवरचा प्रदेश लक्षपूर्वक पाहिला व म्हणाला—"या गुहांतून भटकत भटकत आपण कदाचित दुसऱ्याच बेटांत पोंचलों असणें शक्य आहे. पण सावध राहालें पाहिजे. त्या नरभक्षक जातीच्या बेटांतून सुटका मिळाली असली तरी हें बेट त्याहून कमी धोक्याचें असेल अशी समजूत करून घेणें बरोबर होणार. येथें जास्त धोका देखील असूं शकेल."

नंतर तो जयमलकडे वळून म्हणाला—"माझे बाबा त्या नरभक्षकांच्या बेटांतून निसटून बाहेर गेले असतील नाहीं?"

"मला तरी शंका नाहीं. तुझ्या वडिलां-सारखा हुशार व चतुर मनुष्य मी आजपर्यंत पाहिला नाहीं. शत्रूच्या हातावर तुरी देऊन ते केव्हांच निघून गेले असतील. त्या एकट्यानें शेकडों नरभक्षकांना कशी छान हुलकावणी देऊन फंसविलें होतें. व त्यांच्या बरोबरचा तो गडेजंग देखील मोठा वस्ताद दिसला."

लखूच्या मनाला थोडा धीर मिळाला. म्हणाला—"पाहूं या कांहीं खायला मिळालें तर! तहान पण खूप लागली आहे मला.

कुठें तरी पाणी नक्की असणार! नाहीं तर हरणें नसती दिसलीं."

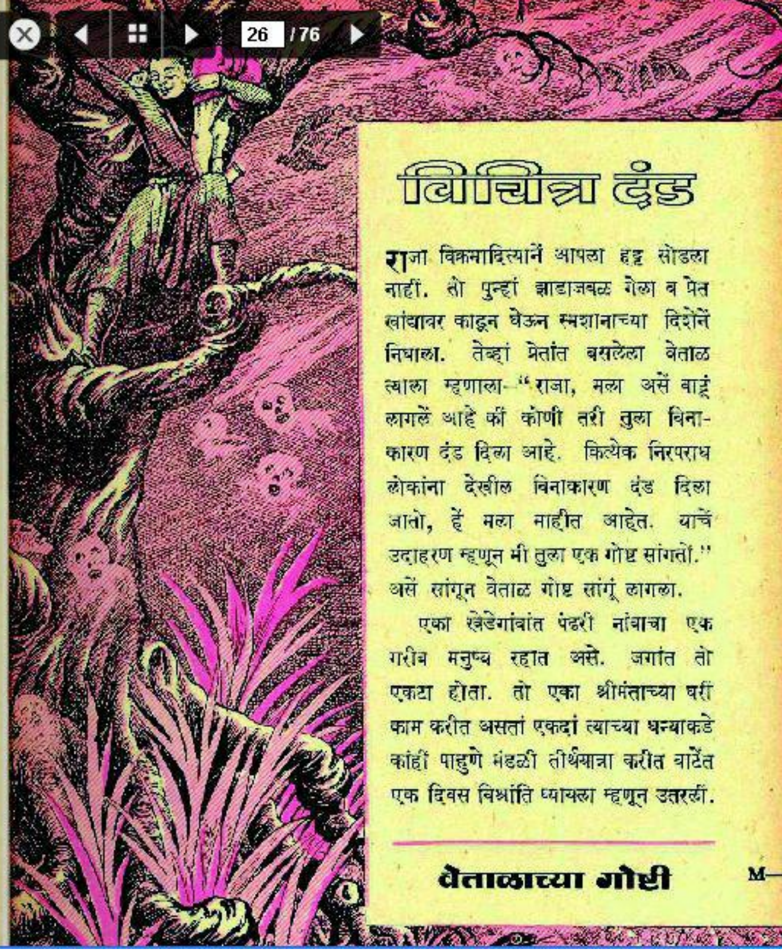
तिघे डोंगराच्या पायथ्याशीं आले व रानांत हळूंहळूं चालू लागले. सूर्य पश्चिमेकडे वळला होता. तिघांना भूक लागली होती. झाडांवर फळें किंवा मधमाशीचें पोळें कोठें दिसेल म्हणून गोमान्गाची नजर वर झाडांवर होती. तो चालत असतां एका जागीं जमीन खचली व त्याचा पाय अडकला. तो जोरानें ओरडला. जयमल जवळच होता त्यानें चटकन ओढून त्याला बाहेर काढले.

जागा दिसायला सपाट दिसली. मग गोमान्गाचा पाय जमिनींत कसा काय रुतला? त्याला कांहीं कळेना. लखूनें तेथें पडलेल्या काटक्या व पाचोळा बाजूला सारून पाहिलें. तेथें त्यांना कांहीं खांबांचीं टोकें जमिनीवर आलेली दिसलीं. ते खांब एका सांपळ्याचे होते. सांपळ्यांत एक सिंह सांपडला होता व तडफडत होता. त्याचें कण्हणें स्पष्ट ऐकूं येत होतें.

"हा सांपळा आहे तर! जनावरें व माणसें जो कोणी सांपडेल त्याला धरण्यासाठीं हा सांपळा कोणीतरी ठेवलेला दिसतो आहे. थोडा उशीर झाला असता तर गोमान्ग आंत गडप झाला असता.

त्याच वेळीं त्यांच्यावर चारी बाजूनें दगड व काठ्यांचा वर्षाव सुरू झाला. लखू व त्याचे साथी विचार करीत बसले नाहींत, जमिनीवर उपडे निजले व आपले बाण अंगावर आडवे उभे ठेवले. नंतर उठून त्यांनीं चारी बाजूला पाहिलें. पण कोणी मनुष्य आढळला नाहीं.

विचित्र दंड

राजा विक्रमादित्यानें आपला हट्ट सोडला नाहीं. तो पुन्हां झाडाजवळ गेला व प्रेत खांद्यावर काढून घेऊन स्मशानाच्या दिशेनें निघाला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला- "राजा, मला असें वाटूं लागलें आहे कीं कोणी तरी तुला विनाकारण दंड दिला आहे. कित्येक निरपराध लोकांना देखील विनाकारण दंड दिला जातो, हें मला माहीत आहेत. याचें उदाहरण म्हणून मी तुला एक गोष्ट सांगतों." असें सांगून वेताळ गोष्ट सांगूं लागला.

एका खेडेगांवांत पंढरी नांवाचा एक गरीब मनुष्य रहात असे. जगांत तो एकटा होता. तो एका श्रीमंताच्या घरीं काम करीत असतां एकदां त्याच्या धन्याकडे कांहीं पाहुणे मंडळी तीर्थयात्रा करीत वाटेंत एक दिवस विश्रांति घ्यायला म्हणून उतरली.

त्यांच्या तोंडीं वृंदावन क्षेत्राचें वर्णन ऐकून स्वतः तें क्षेत्र पाहून येण्याची इच्छा त्याच्या मनांत उद्भवली.

परंतु पंढरीजवळ वाट खर्चासाठीं एक फुटकी कवडीदेखील नव्हती. धन्याच्या मनांत आलें असतें तर हिंदुस्तानांतली सर्व क्षेत्रें पाहून येतां आलें असतें. पण धन्या-कडे मदत मागण्याची इच्छा त्याच्या मनांत नव्हती. म्हणून तो कोणाला कळविल्या-शिवायच एक दिवस उठून वृंदावन क्षेत्राच्या दर्शनार्थ निघाला. वाटेंत धर्मशाळा आहेतच उतरायला. दोन भाकऱ्या कोणीतरी वाढीलच जेवायला. जवळ पैसे वगैरे असले तर चोरीची भीति. एकूण पंढरीनें जवळ पैसे वगैरे कांहीं एक घेतलें नाहीं. वृंदावनला जाण्यासाठीं पायींच निघाला.

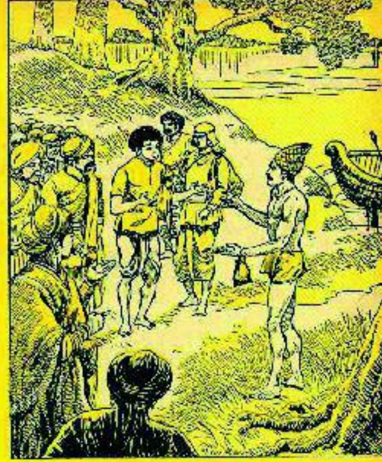
वाटेंत तो एका धर्मशाळेंत उतरला. त्या दिवशीं ती धर्मशाळा रिकामीच होती. दुसऱ्या दिवशीं उजाडतांच तो निघाला तेव्हां धर्मशाळेच्या अधिकाऱ्यानें येऊन त्याला विचारलें—"ही आपली पिशवी मागें सोडून कां निघालास बाबा! असा निष्काळजीपणा केलास तर पुढें कसें होईल?" असें सांगून त्यानें ती पिशवी पंढरीच्या हातांत दिली आणि म्हणाला—"बरें तर जा, आतां!" असें सांगून तो निघून गेला.

पंढरीला तें सर्व कांहीं कळलें नाहीं. त्याला वाटलें कीं धर्मशाळेच्या अधि-काऱ्याला त्याची गरीबी पाहून दया आली असावी व त्यानें कांहीं तरी खायला म्हणून शिदोरी बांधून दिली असावी. परंतु त्यानें पिशवींतलें सामान बाहेर काढून पाहिलें तेव्हां त्याला पिशवींत पैसे व एक धोतरजोडी दिसली. ती पिशवी दुसऱ्याच कोणाची तरी होती. पण अधिकाऱ्याला ती पंढरीचीच असावी असें वाटलें. म्हणून

त्यानें ती त्याला आणून दिली होती. पंढरी परत करायला म्हणून धर्मशाळेंत गेला. पण धर्मशाळेला कुलुप होतें. तो अधिकारी कोठेंतरी कामासाठीं निघून गेला होता. पंढरीनें विचार केला कीं वाट पहात बसलों तर ऊन वर येईल व एक दिवस फुकट जाईल. या पिशवीचा मालक वाटेंत भेटला तर त्याला त्याची पिशवी परत देऊन टाकतां येईल. असा विचार करून तो पुढें निघाला.

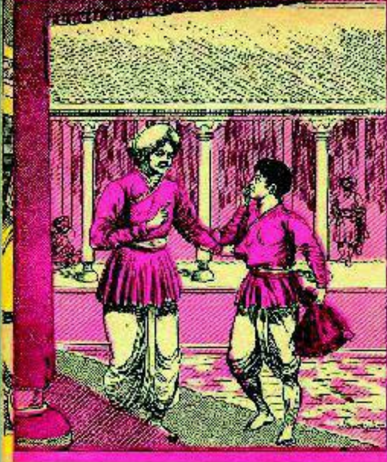
दैवयोग असा कीं त्याच दिवशीं कांहीं यात्रेकरू त्याला वाटेंत भेटले व त्यांपैकीं कांहीं जण वृंदावनलाच निघाले होते. त्यांच्याबरोबर प्रवास केल्यास प्रवासांत कांहीं काळजी करण्याचें कारण नाहीं असा विचार करून पंढरी त्यांच्याबरोबर निघाला.

कांहीं अंतरावर एक नदी लागली. नदी-पार जाण्यासाठीं नावेंत बसून जावें लागलें. प्रत्येकानें नावाड्याला एकेक पैसा दिला. पंढरीनें कांहींच दिलें नाहीं. नावाड्यानें पैसा मागितला तेव्हां पंढरी म्हणाला—"माझ्याकडे एक पै देखील नाहीं." त्यावर एक यात्रेकरू म्हणाला—"काय रे! तुझ्या पिशवींत तर पैसे खणखणताहेत! आणि पै देखील नाहीं, काय म्हणतोस?"

दुसऱ्या एकानें पंढरीच्या हातांतली पिशवी काढून घेऊन उघडून पाहिली व म्हणाला—"पैसे तर आहेतच. कोरे कपडे देखील आहेत. फाटके कपडे घालून फिरतो आहे आणि पैसे नाहींत म्हणून म्हणतो आहे. या वयांत इतके पैसे सांठवूं लागला तर पुढें काय होईल काय ठाऊक?"

आणखी एक दोघे म्हणाले—"चोरांच्या भीतीनें जवळ पैसे नाहींत असें म्हणत असेल. पण काय रे! आम्ही इतके जण बरोबर असतां चोरांचें काम भय?" पंढरी काय उत्तर देणार? पंढरीनें नावाड्याला

पैसा दिला व पुढील प्रवास नवे कपडे घालून करूं लागला. वाटखर्चाला त्या पिशवींतले पैसे त्यानें वापरले. पिशवीचा मालक भेटल्यावर त्याची पिशवी परत करावयाची गोष्ट तो पार विसरून गेला.

त्यापुढचा प्रवास आनंदांत पुरा झाला. पिशवींत पैसे होते तोंपर्यंत कसला कष्ट व त्रास होणार? वृंदावन क्षेत्रीं सर्व देवळें व प्रेक्षणीय स्थळें पाहून पंढरीच्या मनाचें समाधान झालें. ज्या हेतूनें तो घरून निघाला होता तो पार पडला. तो परत घरीं निघाला.

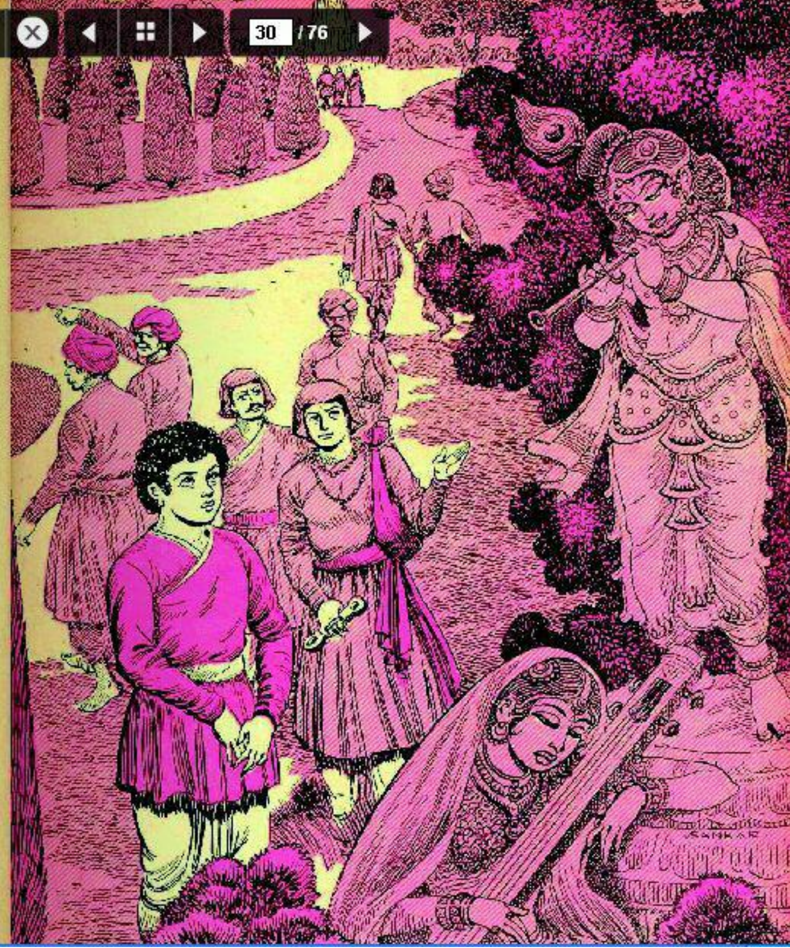
परत येत असतां वाटेंत तो त्याच धर्मशाळेंत उतरला. त्याच्या हातांत तीच पिशवी होती. ती पाहून धर्मशाळेंत उतरलेल्या एका माणसानें त्याचा हात धरला आणि विचारूं लागला–"चोरा, माझे कपडे घालून तूं राजरोस फिरत आहेस! कोठें आहेत पिशवींतले पैसे?"

पिशवींत पैसे नव्हतेच. पंढरीनें ती पिशवी त्याला कशी मिळाली हें थोडक्यांत सांगण्याचा प्रयत्न केला. पण तो मनुष्य त्याला बोलूंच देईना. म्हणाला–

"काढ माझे दोनशें रुपये. नाहीं तर चल कोतवालाकडे!"

शेवटीं त्याला पोलीस ठाण्यावर जावें लागलें. पिशवीच्या मालकानें धर्मशाळेंत पिशवी विसरून गेल्याचें सांगितलें व म्हणाला कीं आठवण झाल्यावर मी पिशवी शोधायला म्हणून गेलों तोंपर्यंत पिशवी नाहींशी झालेली दिसली. या माणसानें ती पिशवी चोरली होती. ह्याच्या हातांतली ही पिशवी माझी आहे व ह्याच्या अंगावरचे कपडे पण माझेच आहेत.

पंढरीनें सर्व पैसे खर्च झाल्याचें व पिशवीं-तले कपडे त्यानें वापरल्याचें कबूल केलें.

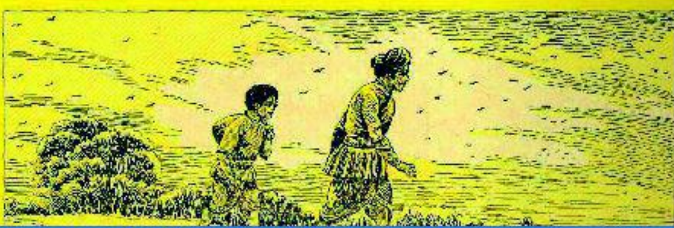

कोतवालानें पंढरीला न्यायाधिशासमोर उभें केलें. न्यायाधीश म्हणाला–"तूं पिशवींतले पैसे प्रवासांत खर्चून टाकले आहेस, म्हणून तूं ते परत केले पाहिजेस. तूं गरीब आहेस व इतके पैसे परत करणें तुला शक्य नसेल तर तूं याच्या घरीं दोन वर्षें नोकरी करून हे पैसे फेड. तुझ्या खाण्या-पिण्याची जबाबदारी यांच्यावर राहील. पंढरीनें त्या प्रमाणें पिशवीवाल्या-कडे दोन वर्षें नोकरी करून कर्जफेड केली.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळानें विचारलें–"राजा! केलेल्या अपराधाबद्दल पंढरीला शिक्षा भोगावी लागली असें वाटतें का तुला? त्यानें अपराध करून क्षेत्रदर्शन केल्याचें पुण्य त्याला मिळालें असेल का? या प्रश्नांचीं उत्तरें माहीत असून तूं दिली नाहींस तर त्याचा परिणाम तुला माहीतच आहे. तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायांवर आदळतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"न्यायाधिशा-समोर येण्यापूर्वींच पंढरीला क्षेत्रदर्शनाचें पुण्य मिळालें होतें. त्याच्या मनांतली इच्छा पूर्ण झाली होती. दोन वर्षें पिशवीवाल्या-च्या घरीं त्याला जी नोकरी करावी लागली ती तशी मोठी शिक्षा होती असें नाहीं मला वाटत. पूर्वीं तरी नोकरी करून त्यानें कितीसे पैसे जमा केले होते? दोन वर्षें त्याला पोट भर खायला मिळालें हें काय कमी होतें? म्हणजे न्यायाधिशानें त्याला जो दंड दिला तो खरोखरी दंड ठरतच नाहीं."

अशा तऱ्हेनें मौन भंग झाल्यामुळें वेताळ अदृश्य झाला व जाऊन झाडाच्या फांदीला लोंबकळूं लागला. (कल्पित)

गंधर्व राजकन्या

[२]

हसननें आपल्या मानलेल्या बहिणीला जाऊन सांगितलें कीं गंधर्वराजाची सर्वांत धाकटी कन्या त्यांच्या खोलींत आली आहे. तें ऐकून ती राजकन्येला जाऊन भेटली व म्हणाली–"राजकन्या! आपल्या आगमनानें आमचें घर पवित्र झालें आहे."

पण गंधर्व राजकन्या दुःखी होऊन थोडीशी रागांतच म्हणाली–"तूं आपल्या राजाच्या कन्येचा असा अपमान कसा करूं दिलास? यःकश्चित मनुष्याच्या हातीं गंधर्व-राजकन्येचा अपमान होऊं देण्यास तूं कारण झालीस. माझ्या वडिलांच्या शक्तीची कल्पना मर्त्य मानवाला नसेल कदाचित, पण तुला तर होती. तूं फितूरी केली नसतीस तर तो मला सरोवरापासून येथवर घेऊन आला असता का?" हसनची धाकटी बहीण म्हणाली–"हा तरुण कोणी सामान्य तरुण नाहीं. सदाचरणी आहे. दैव प्रेरणेनें त्याचें मन राजकन्येवर बसलें. प्रेमीजनांनीं परस्परांच्या चुका गिळून परस्परांवर प्रेम करावयाचें असतें. राजकन्येला अगदीं प्रथम पाहिलें तेव्हांपासूनच राजकन्येनें त्याचें मन चोरलें आणि पुन्हां भेट न झाल्यामुळें त्याला तो विरह इतका असह्य झाला कीं त्यानें अन्न-पाणी सुद्धां सोडलें होतें. बरोबर आणखी नऊजणीं होत्या. पण त्यानें त्या सर्वांत आपलीच निवड केली."

तें ऐकून व आतां सुटका मिळणें पण अशक्य आहे हें ओळखून गंधर्व राजकन्येनें कांहींच उत्तर दिलें नाहीं. "मौनं संमति

लक्षणम् " अशी म्हण आहे. हसनच्या वहिणीनें गंधर्व राजकन्येला सुंदर वस्त्रें आणून दिलीं व सर्व प्रकारें सत्कार करून तिचें दुःख हलकें करण्याचा प्रयत्न केला. शेवटीं गंधर्व राजकन्या तिला म्हणाली– "कदाचित पितृविरह माझ्या नशिबीं लिहिलेला होता."

नंतर हसनची वहीण त्याला भेटली व म्हणाली–" आपल्या प्रियतमेचें मन वळविणें आतां तुझ्या हातीं आहे. तिच्या दुःखी मनाला जास्त दुःख होईल असें कांहीं बोलूं नकोस किंवा करूं पण नकोस. अगदीं नम्रपणें गोड बोलून तिच्या समोर आपलें मन उघडें केलेंस तर ती तुझ्या प्रेमाचा स्वीकार करील."

हसन खोलींत आल्यावर गंधर्व राजाची कन्या त्याचें अप्रतिम सौंदर्य पाहून चकित झाली. तिनें त्याला पूर्वी डोळे भरून पाहिलें देखील नव्हतें. त्याच्यावरचा राग थोडा का होईना कमी झाला. हसन म्हणाला– "राजकन्या, मी तुझा दास आहें. तुझ्या इच्छेविरुद्ध मी नाहीं. मी तुला निर्दयपणानें येथवर ओढून घेऊन आलों. त्या अपराधाबद्दल मला क्षमा कर. धर्मविरुद्ध मी तुझ्याशीं लग्न करणार नाहीं. धर्मप्रमाणें निकाह लावून मी तुला स्वदेशीं म्हणजे बगदादला घेऊन जाईन. वाटेल तितक्या दासदासी तुझ्या सेवेला नित्य हजर राहतील. तेथें माझी आई आहे. तिच्या सारखी धर्मभीरु स्त्री दुनियेंत मिळणें शक्य नाहीं. ती तुला आपल्या मुलीप्रमाणें प्रेमानें वागवील."

गंधर्व राजाच्या कन्येनें त्याचें उत्तर दिलें नाहीं. तितक्यांत दरवाज्यावर कोणीतरी थाप मारल्याचा भास झाला. हसननें दरवाजा उघडला. सर्व बहिणी शिकार करून

परत आल्या होत्या. हसनची तब्येत चांगली सुधारलेली पाहून त्यांना आश्चर्य वाटलें. हसन गंधर्व राजकन्येविषयीं कांहींच बोलला नाहीं. बहिणी जी शिकार घेऊन आल्या होत्या ती त्यानें आंत नेऊन ठेवली.

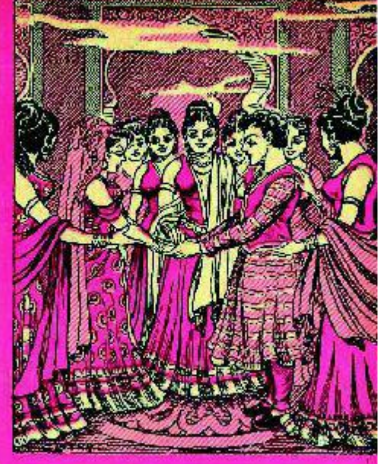
मोठ्या बहिणीनें त्याला जवळ घेऊन विचारलें–" तुझी तब्येत आतां छान सुधारलेली दिसते आहे !"

हसन थोडा लाजला. त्याच वेळीं धाकटी बहीण तेथें येऊन पोंचली. तिच्याकडे त्यानें नुसतें पाहिलें.

धाकटी बहीण प्रसंग ओळखून थट्टेनें म्हणाली–" आपण नाहीं बोलत बुवा ! मनांतलें गुपित ज्याचें त्याला ठाउक ! त्यांत प्रेमीयुगलांच्या भानगडींत आपण नाहीं पडणार !"

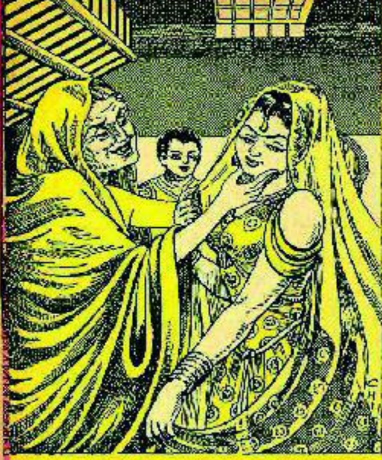
" त्यांत लाजायला काय झालें ! तूंच सांग कीं हसन !" पण हसन जास्तच लाजला व निमूटपणें उभा राहिला.

शेवटीं धाकट्या बहिणीनें घडलेलें वृत्त सांगितलें. सर्वांनीं हसनचें अभिनंदन केलें व त्याला बरोबर घेऊन गंधर्व राजकन्या ज्या खोलींत होती तेथें गेल्या. त्यांनीं तिचें देखील अभिनंदन केलें. त्यांनींच तिचा

हात हसनच्या हातांत देत दोघांना, 'नांदा सौख्य भरें', असा आशीर्वाद दिला. गंधर्व राजकन्या प्रथम जरी रागावली होती तरी त्याचें सौंदर्य प्रत्यक्ष डोळ्यांनीं पाहाल्यानंतर ती त्याच्यावर भाळली होती. एकूण दोघांचा विवाह दोघांच्या इच्छेप्रमाणेंच झाला.

नवदंपती त्या महालांत चाळीस दिवस राहालीं. एकदां रात्रीं हसनला स्वप्नांत आई दिसली. ती हसनची बरेच दिवस भेट न झाल्यामुळें रडत होती. हसनला तें दृश्य पहावेना. तो स्वतः देखील रडूं लागला. हसनच्या बायकोनें नणदांना ती गोष्ट जाऊन

सांगितली. त्या धांवत भेटायला आल्या. हसननें जें स्वप्न पाहिलें होतें तें सांगितलें.

तेव्हां धाकटी बहीण म्हणाली—"तर मग तूं आईकडे जा. पण दर वर्षी एक महिना भर आमच्याकडे आलें पाहिजे."

तरी जायचें कसें हा प्रश्नच होता. पण धाकट्या बहिणीनें हसन जवळची म्हाताऱ्या बहरामची तबकडी घेऊन वाजवली. त्या बरोबर उंट, घोडे, खेचरें वगैरे वाहनें समोर धांवत येऊन उभीं राहालीं. हसन गंधर्व-राजकन्येला घेऊन सुंदरशा दोन खेचरांवर बसला व बहिणींचा निरोप घेऊन स्वदेशीं निघाला. दोघं लवकरच घरीं पोंचले. हसन बसरा नगरांत आपल्या घरासमोर खेचरा-वरून उतरत असतां त्याला त्याच्या आईचें रडणें ऐकूं आलें. तो स्वतःला आवरूं शकला नाहीं. रडतच त्यानें दारावर थाप मारली. त्याच्या आईनें येऊन दार उघडलें. पण समोर अनपेक्षितपणें मुलाला आलेला पाहून तिला आनंदारिकानें घेरी आली व ती बेशुद्ध होऊन जमिनी-वर पडली.

हसननें व त्याच्या बायकोनें मिळून तिला आंत नेलें व तिची सेवा-शुश्रूषा केली. तिला लवकरच शुद्ध आली. म्हातारी आपल्या सुंदर सुनेला पाहून फार खूष झाली. त्यांत आपली सून एक गंधर्वराज-कन्या आहे हें ऐकून तर तिला काय करूं व काय न करूं असें झालें.

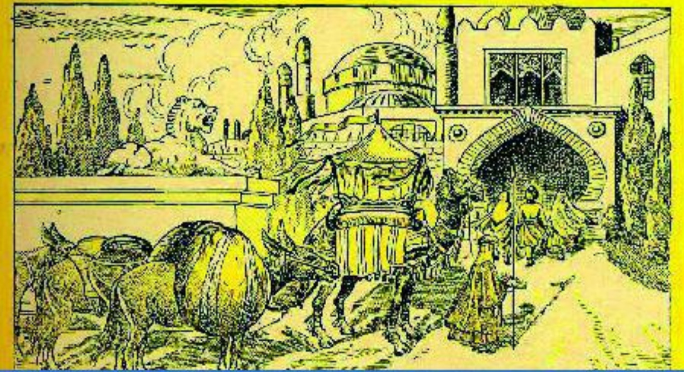
तिनें तिच्याकडे तिचे स्वतःचे म्हणून ठेवलेले दागदागिने जरीकाठी रेशमीवस्त्रें वगैरे जें कांहीं होतें तें सर्व आणून सुनेला दिलें.

दुसऱ्या दिवशीं ती आपल्या मुलाला म्हणाली—"बेटा! आपलें हें घर आणि हें बसरा शहर तुझ्या बायकोला शोभत नाहीं. म्हणून आपण बगदाद शहरीं जाऊं या आणि तेथें सुखानें राहूं या."

हसनला देखील ती सूचना पटली. त्यानें आपलें घर सामानासकट लिलावांत विकून टाकलें आणि तबकडीच्या सहाय्यानें बगदाद शहरीं येऊन पोंचला. त्यानें एक सुंदर महाल एक लाख दीनार देऊन विकत घेतला व त्यांत खुर्च्या, टेबलें पडदे, झुंबरें वगैरे लावून त्यांत थाटानें प्रवेश केला.

त्यानें शेंकडों दासदासी विकत घेतल्या. त्याच्या महालांतलें वैभव बगदाद शहरांत इतर कोठेंहि नव्हतें. त्याच्या घरांत गंधर्व राजकन्या सुखानें राहाली. नऊ महिन्यांनीं तिला एक जुळें झालें. दोन्हीं मुलेंच होतीं. एकाचें नांव नासिर व दुसऱ्याचें मस्तूर असें ठेवण्यांत आलें.

वर्ष संपण्यापूर्वीं त्याला बहिणीला दिलेल्या वचनाची आठवण झाली. तो प्रवासाची तयारी करूं लागला. आपल्या बहिणींना भेट म्हणून जें जें न्यावेंसें त्याला वाटलें त्या सर्व वस्तू विकत घेऊन त्यानें आपल्या आईला प्रवासाला निघत असल्याचें सांगितलें. म्हणाला—"आई! मुख्य गोष्ट सांगायची राहूनच गेली. तुझ्या सुनेचें तें

पक्ष्यांचें वस्त्र मी एका जागीं लपवून ठेवलें आहे. मी परत येईपर्यंत त्यावर लक्ष ठेव. कारण तिची नजर त्यावर पडली व तिला आपल्या बाबांची व बहिणींची आठवण झाली तर उडून जाईल कदाचित. जर का उडून गेली तर मात्र तिला परत घेऊन येणें, मलाच काय, कोणाला देखील शक्य नाहीं."

"अरे हें सर्व सांगण्याची काय गरज? म्हातारपण आलें म्हणून मला हें सर्व कळत नाहीं का? तूं अगदीं बेफिकीर रहा! तुझ्या बायकोची काळजी मी वाहीन. पण तूं मात्र शक्य तितका लवकर ये!" त्याची आई म्हणाली.

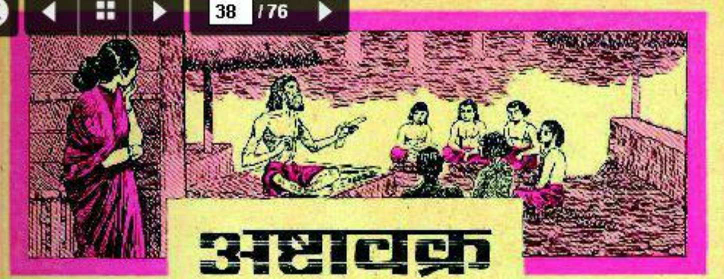
पण भावी कोणाला कळत असतें का? त्या दोघांना हें देखील कळलें नाहीं कीं दोघांचें बोलणें आड उभी राहून गंधर्व राजकन्या ऐकत होती. हसन आंत गेला मुलांचा पापा घेतला व बायकोला लवकर परत येईन असें सांगून तिचा निरोप घेतला.

तो आलेला पाहून त्याच्या बहिणींना अपार आनंद झाला. धाकट्या बहिणीला तर फारच आनंद झाला. तिनें आपली खोली उत्तमोत्तम फुलांचे हारतुरे लावून सजवली होती.

हसननें तिला आपल्या दोघां जुळ्या मुलांचें वर्णन करून सांगितलें. तो आपल्या बहिणींबरोबर शिकारीला गेला. त्यांच्याबरोबर तो हिंडला फिरला व कांहीं काळ तो आपल्या मुलां बायकोला देखील विसरला.

मनुष्य भावी काय आहे हें कधीं ओळखत नाहीं व तें ओळखणें त्याला शक्य देखील नाहीं. हसन देखील तें ओळखूं शकला नाहीं तर त्यांत आश्चर्य काय? [पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

अष्टावक्र

एकपाद नांवाचे एक ऋषी होते. त्यांच्या पत्नीचें नांव सुजाता. ऋषींचा शिष्यवर्ग पण मोठाच होता. ऋषी रात्रंदिवस शिष्यांना शिकवीत.

पुढें कांहीं दिवसांनीं सुजाता गर्भवती असतां तिच्या पोटांतलें मूल बोलूं लागलें— "बाबा! आतां सुटी द्या आपल्या शिष्यांना. बिचारे पेंगूं लागले आहेत पहा!"

एकपाद ऋषींना मुलाचा तो उर्मटपणा आवडला नाहीं. ते म्हणाले—"अभ्यासाच्या वेळीं तूं असें कांहीं तरी वांकडे म्हणजे वक्र बोललास म्हणून तूं आठ जागीं वक्र होऊन जन्म घेशील." मुनींनीं रागानें शाप देऊन टाकला.

प्रसवकाळ जवळ येऊन ठेपला. औषध, पथ्यपाणी घरांत कांहीं नाहीं. एकपाद ऋषी जनकराजाकडे धन सहाय्य मागायला गेले. तेथें वरुणाचा मुलगा बंदी उभा होता. तो दरबारांतल्या विद्वान पंडितांचा शास्त्रार्थांत पराभव करून त्यांना पाण्यांत बुडवून ठेवीत होता. एकपाद ऋषींना देखील त्यानें प्रश्न टाकला व त्यांचा देखील पराभव करून टाकला व त्यांना पाण्यांत बुडविलें.

सुजाता आपला भाऊ उद्दालक याच्या घरीं बाळंत झाली व तिला एक मुलगा झाला. बापानें दिलेल्या शापाप्रमाणें त्याचें अंग आठ जागीं वक्र होतें. म्हणून त्याचें नांव अष्टावक्र असें ठेवण्यांत आलें. उद्दालकाला देखील त्याच वेळीं एक मुलगा झाला. त्याचें नांव श्वेतकेतु असें ठेवण्यांत आलें. पति घरीं न आल्यामुळें सुजाता आपल्या भावाकडेच राहू

लागली. अष्टावक्र श्वेतकेतु बरोबर विद्याभ्यास करीत असे.

एकदां अष्टावक्र आपल्या मामाच्या मांडीवर बसला होता. श्वेतकेतूनें त्याला पाहिलें आणि म्हणाला—" माझ्या बाबांच्या मांडीवर तूं कां? जा आपल्या बाबांच्या मांडीवर जाऊन बैस." त्यानें त्याचा हात धरून खालीं ओढलें. अष्टावक्राला फार वाईट वाटलें.

तो रडत आपल्या आईकडे गेला आणि विचारूं लागला—" आई! माझे बाबा कोठें आहेत ग?"

ती म्हणाली—" बाळ! तूं जन्मण्यापूर्वी ते धन सहाय्य मागण्यासाठीं जनकराजाकडे गेले व अजून घरीं परत आले नाहींत."

तें ऐकून अष्टावक्र आपल्या वडिलांच्या शोधार्थ जनकपुरीला गेला. तेथें त्याला कळलें कीं राजाच्या दरबारांत बंदी नांवाच्या वरुणपुत्रानें एकपाद ऋषींचा वाद-विवादांत पराभव केला व त्यांना पाण्यांत बुडवून ठेवलें आहे.

अष्टावक्रानें दरबारांत जाऊन बंदीला आव्हान केलें. दोघांचा शास्त्रार्थ झाला. बंदीचा पराभव झाला. त्यानें अष्टावक्र जें मागेल तें द्यावयाचें कबूल केलें. अष्टावक्रानें प्रथम आपल्या वडिलांना व इतरांना जिवंत करण्यास सांगितलें. बंदीनें त्याप्रमाणें कबूल केलें आणि सर्वांना जिवंत केलें.

अष्टावक्र विवाहयोग्य झाला होता. अष्टावक्रानें, वदान्य मुनींची सुप्रभा नांवाची एक मुलगी होती तिच्याशीं लग्न करण्याची इच्छा दर्शविली. त्यानें वदान्य ऋषींना भेटून मनांतली इच्छा व्यक्त केली. वदान्य ऋषींनीं अष्टावक्र मुनींची परीक्षा घेण्याचें ठरविलें. म्हणाले—" मी मुलगी द्यायला तयार आहें. पण एका अटीवर. तूं एकदां उत्तरेकडे जाऊन आलें पाहिजेस! उत्तरेकडे कुबेराची अलकानगरी आहे. आणखी पुढें गेल्यावर तुला एक स्त्री दिसेल. तिला पाहून तूं परत ये! मग पाहूं!" वदान्य म्हणाले.

अष्टावक्रानें ती अट कबूल केली आणि उत्तरेकडे निघाला. तो कुबेराची राजधानी अलकापुरी येथें येऊन पोंचला. स्वतः कुबेर त्याच्या स्वागतासाठीं सामोरा आला. त्यानें त्याला आपल्या राजवाड्यांत नेलें व राजसी थाटानें त्याचें आतिथ्य केलें. तेथें रंभा, उर्वशी, तिलोत्तमा वगैरे अप्सरांचें नृत्य पहात एक वर्ष लोटलें. कुबेराचा निरोप घेऊन अष्टावक्र पुढें निघाला. पुढें एक अरण्य लागलें. तेथें एक सोन्याचा राजवाडा त्याला दिसला. अष्टावक्रानें राजवाड्यांत प्रवेश केल्याबरोबर अनेक स्त्रियांनीं पुढें येऊन त्याचें स्वागत केलें. आंतून अप्स-रातुल्य सौंदर्य असलेली एक तरुण स्त्री पुढें आली व तिनें त्याचें अभिनंदन केलें. त्या स्त्रीनें अष्टावक्र मुनींना आपल्या प्रेमपाशांत बांधण्याचा अहोरात्र प्रयत्न केला. पण तिचे सर्व प्रयत्न फुकट गेले. अष्टावक्र म्हणाले—" मी ब्रह्मचर्य व्रत घेतलें आहे. तेव्हां माझा नाद तूं सोडून दे!"

दुसऱ्या दिवशीं अष्टावक्र मुनि स्नान करून परत आल्यावर तिनें पुन्हां विवाह करून घेण्यास विनंति केली. अष्टावक्र म्हणाले–"वयानें दिसायला तूं लहान दिसतेस. लग्नाची गोष्ट तूं करावयाची नसून तुझ्या आईवडिलांनीं काढायला हवी. बरें हें सर्व सोड. प्रथम तूं आहेस कोण हें सांग."

तें ऐकून स्मित करून ती म्हणाली– "मी उत्तर दिशा आहें. तुझी परीक्षा घेण्यासाठीं वदान्य मुनींनीं मला नेमलें होतें. तूं या परीक्षेंत यशस्वी झालास. आतां तूं घरीं जा. तुझा सुप्रभाशीं विवाह होईल व आयुष्यभर तूं सुखी होशील."

अष्टावक्र परत फिरला. वदान्य मुनींना भेटला. सुमुहूर्तावर सुप्रभाशीं त्याचा विवाह झाला.

पुराणांत अष्टावक्रां विषयीं आणखी एक गोष्ट सांगतात. त्यांनीं पाण्यांत राहून अनेक वर्षें तप केलें होतें. त्यावेळीं रंभा वगैरे अप्सरांनीं नृत्य करून त्यांना प्रसन्न केलें. ऋषींनीं अप्सरांना वर मागून घ्यायला सांगितलें.

"विष्णूशीं विवाह करण्याची इच्छा आहे आमच्या मनांत. तो वर द्यावा." अप्सरा म्हणाल्या.

"कृष्णावतारीं गोपिकारूपें तुम्ही जन्मलांत कीं विष्णूच्या प्रेमाचा लाभ तुम्हांला होईल."

अष्टावक्रानें वर दिला.

अष्टावक्र मुनि पाण्यांतून बाहेर आल्यावर त्याला पाहून अप्सरा हंसूं लागल्या. अष्टावक्राला अर्थातच त्या गोष्टीचा राग आला. त्यानें त्यांना शाप दिला कीं कृष्णाच्या प्रेमिका म्हणून तुम्हांला मान मिळाल्यावर तो नसेल त्यावेळीं रानटी लोक तुमचा अपमान करतील.

अंधेर नगरी

"कोण रे तो मोठ्यानें वाचीत आहे?" आजोबांनीं दरडावून विचारलें.

"आपल्या घरीं नाहीं आजोबा. शेजारच्या मुलानें शंभर टक्के मार्क मिळावे म्हणून आजपासून अभ्यासाला सुरवात केली आहे." मुलें म्हणालीं.

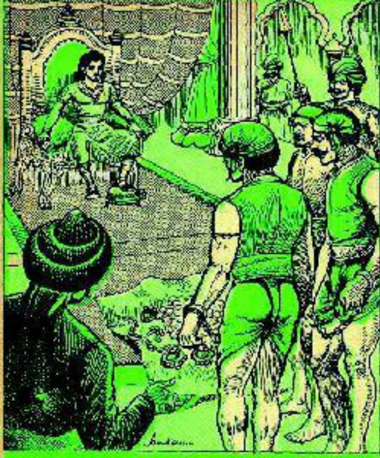
"मोठ्यानें वाचलें म्हणजे जास्त मार्क मिळतात वाटतें?" आजोबांनीं थट्टेंत विचारलें.

"आजोबा! अशोकचा मित्र तो गोपाळ आहे ना तो रोज एक तास अभ्यास करतो. त्याला गेल्या वर्षी परीक्षेंत साठ ते सत्तर टक्के मार्क मिळाले. म्हणून अशोक शंभर पैकीं शंभर मार्क मिळावे म्हणून जोरानें अभ्यास करतो आहे." एक नातू म्हणाला.

"अरे, याला म्हणतात वेडेपणा! कोणी पंधरा मिनिटांत पाव शेराचा भात खाल्ला म्हणून तो एका तासांत एक शेराचा खाऊं शकेल का? मला एक गोष्ट आठवते आहे या...." आजोबांचें वाक्य पुरें होण्यापूर्वींच मुलें ओरडूं लागलीं–"गोष्ट! गोष्ट! आजोबा? ती गोष्ट सांगा!"

"बरं बरं, सांगतों पण गलका करूं नका!" असें सांगून आजोबांनीं दोन्हीं नाकपुड्यांत तपकीर कोंबली आणि गोष्ट सांगूं लागले.

एका देशांत एक राजा राज्य करीत असे. तो राजा वयानें लहान होता. नुकताच गादीवर बसला होता. गादीवर बसल्याबरोबर त्याचें लग्न झालें. लग्नाची गोष्ट निघाल्यापासून सर्व गोष्टी त्याच्या मना-

प्रमाणें घडूं लागल्या. राज्याची प्राप्ति वाढली. देशांतली बंडाळी कमी होत गेली. हें सर्व बायकोच्या पायगुणामुळें घडत आहे असा विचार करून राजा आपल्या राणीचा फार आदर करी. राजा आपला आदर करीत आहे हें पाहून राणी त्याला प्रत्येक बाबतींत सल्ला देऊं लागली. राजा देखील राणीच्या सल्ल्याप्रमाणें वागे आणि विशेष असें कीं राणीच्या सल्ल्याप्रमाणें तो जें करी त्यांत त्याला यश मिळत गेलें. पुढेंतर राणीच्या सल्ल्याबाहेर कांहीं एक करावयाचें नाहीं असें राजानें ठरवून टाकलें.

एकदां दरबारांत राजाच्या शिपायांनीं तिघां चोरांना कैद करून राजासमोर हजर केलें. चोरीचा माल चोरांच्या जवळ सांपडला होता. म्हणून साक्षीपुरावा कांहीं एक पाहाल्याशिवाय राजानें त्यांना शिक्षा सांगितली. चोरांना पकडणाराला बक्षीस देण्याच्या हेतूनें राजानें विचारलें—" या चोरांना कोणी धरलें ?"

एका कुत्र्यानें चोरांना धरण्याच्या कामीं मदत केली ही गोष्ट राजाला कळली. राजा तें ऐकून चकित झाला. ती आश्चर्याची गोष्ट राणीला कळविण्यासाठीं राजा अंतः-पुरांत गेला व कुत्र्याच्या कामगिरीचें वर्णन करून कुत्र्याची स्तुति केली.

कांहीं दिवसांनीं मंत्र्यानें खजिन्याचा हिशेब राजाला दाखविला आणि म्हणाला—" सैन्याचे पगार वांटावयाचे आहेत. पगाराची वांटणी झाल्यावर खजिना रिकामा होण्याची शक्यता आहे. तरी राजाज्ञा होईल तसें पुढें करूं."

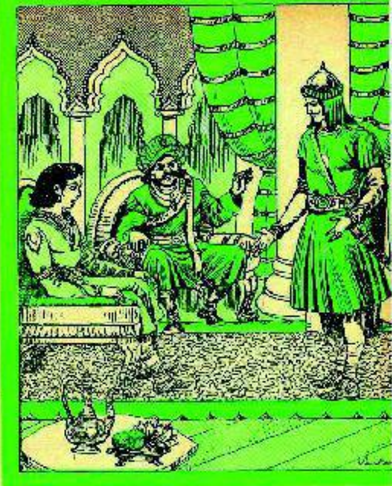
राजानें मंत्र्यालाच सल्ला विचारायला हवा होता. पण लग्न झाल्यानंतर त्यानें मंत्र्याचा सल्ला घेणें सोडलें होतें. कारण राणी सर्व बाबतींत त्याला अचूक सल्ला देत असे. निदान राजाला

तरी तसें वाटत होतें. म्हणून राजा एवढेंच म्हणाला—" सांगेन काय करावयाचें तें !"

राजानें अंतःपुरांत जाऊन राणीचा सल्ला घेतला. म्हणाला—" खजिना रिकामा होत चालला आहे. सैन्याचा पगार दिला पाहिजे. पगार देऊन टाकला तर खजिना रिकामा होणार. अशा परिस्थितींत काय करावें असें तुझें मत आहे ?"

" सैन्याची जरूरच काय ? त्यांना फुकट पोसण्याची माझ्या मतें आवश्यकताच नाहीं. एका कुत्र्यानें तीन तीन चोरांना पकडलें होतें हें आठवत असेल आपल्याला. सैन्य कमी करून त्याच्या जागीं कुत्रीं पाळावीं. तीन सैनिकांच्या ऐवजीं एक कुत्रें या प्रमाणें कुत्रीं पाळावीं. पगार, शस्त्रास्त्रें, गाड्या, घोडे यांवर होणारा व्यर्थ खर्च वांचेल. कुत्र्यांना खायला घातलें तर तीं जितक्या स्वामीभक्त-पणानें कामें करतील तितकीं सैनिकांकडून होतील का ?" राणीनें सल्ला दिला.

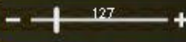
दुसऱ्या दिवशीं राजानें मंत्र्याला बोलावून राणीनें शिकविलेला धडा तोंडपाठ म्हणून दाखविला आणि म्हणाला—" सैन्यांतल्या अर्ध्या अधिक सैनिकांना कमी करून त्यांच्या जागीं कुत्रीं पाळा."

मंत्र्याला तें ऐकून आश्चर्य वाटलें. सेनापतीला तो निव्वळ मूर्खपणा वाटला. पण राजासमोर बोलण्याची कोणाची प्राज्ञा नव्हती.

मंत्र्यानें धीर करून विचारलें—" विचार-करून पाऊल टाकावें, असें नाहीं का वाटत महाराजांना ?"

" जास्त विचार करण्याची गरज नाहीं. मी आज्ञा केली आहे. त्याप्रमाणें सर्व कांहीं झालें पाहिजे. ह्यांत दिरंगाई झाली तर जबाबदार अधिकाऱ्यांना जाब विचारला जाईल." राजा म्हणाला.

"सैन्य कमी करावयाचें असेल तर माझ्या सारख्या सेनापतीची तरी काय गरज आहे? कुत्रीं सैन्याचें काम करूं शकतील असें मला वाटत नाहीं. निदान तें काम कुत्र्यांना शिकविण्याची शक्ति तरी माझ्या अंगांत नाहीं." सेनापति म्हणाला.

सेनापती स्वतःच निघून जात आहे तर आणखी पैसे वांचतील असा विचार करून राजानें सेनापतीचा राजीनामा मंजूर केला.

सैनिकांच्या जागीं कुत्रीं पाळली गेलीं. कुत्रीं भुंकत व आपसांत भांडत. सैनिक व शिपाई त्यांना आवरण्याचा प्रयत्न करीत.

इतक्यांत शत्रू राज्यावर चालून येत आहे ही बातमी राजाला मिळाली. मंत्र्यानें राजाला जाऊन विचारलें "आतां पुढें?"

"पुढें काय? सैन्याबरोबर कुत्रीं देखील रणांगणावर पाठविण्यांत यावीत." राजानें हुकूम सोडला.

कुत्रीं समोर येत असलेलीं पाहून शत्रूनें भाकरीचे तुकडे त्यांच्यासमोर फेंकायला सुरवात केली. कुत्रीं तीं खायला धांवलीं व त्यासाठीं आपसांत भांडूं लागलीं.

युद्ध संपलें. मंत्र्यानें राजाला येऊन सांगितलें कीं स्वामीभक्त कुत्रीं भाकरीच्या तुकड्यांवर भुलून जाऊन फितूर झालीं आहेत.

राजाच्या अंगाला दरदरून घाम सुटला. शत्रुसैन्यानें राजधानी काबीज केली. परंतु ते शत्रु नसून राजानें ज्या सेनापतीला व सैनिकांना नोकरीवरून काढून टाकलें होतें, तेच राजाची कानउघाडणी करण्यासाठीं राजधानीवर चालून आले होते.

राजाला जेव्हां हें कळलें तेव्हां त्यानें पुन्हां सर्व सैन्याला कामावर नेमलें व पुढें राणीच्या सल्ल्याप्रमाणें वागण्याऐवजीं मंत्री व सेनापति यांच्या सल्ल्याप्रमाणें वागायचें ठरविलें."

"तेरा"

[स्वामी रामतीर्थ कथा]

गुरु नानक हे लहानपणा पासूनच देवाचे एक मोठे भक्त होते. तरुणपणीं त्यांना दुकानांत धान्य मोजण्याचें काम करावें लागलें. अर्थातच लाभ दोन, तीन, अशीं मापें मोजून द्यावीं लागत.

एकदां दुकानाच्या मालकानें चौघां जणांना धान्य मोजून द्यायला नानकाला सांगितलें. प्रत्येकाला तेरा तेरा शेर कणीक मोजून द्यायची होती. नानक लाभ, दोन, तीन असे मोजीत तेरा पर्यंत पोंचले. बारावा शेर मोजल्याबरोबर 'तेरा' शब्द त्यांच्या तोंडावाटे बाहेर पडला. 'तेरा' शब्दाबरोबर त्याला "तुझा" म्हणजे देवाचा असें मनांतून वाटलें. एकाएकीं त्याचें ध्यान देवाकडे गेलें.

"तेरा" शब्दाचा अर्थ तेराचा आंकडा व तुझा असा दोन्ही प्रकारें होतो. नानकाला तेरा म्हटल्याबरोबर देवाची आठवण झाली व त्याच्या चरणीं मन लीन झालें. तो "तेरा, तेरा, तेरा!" असें म्हणत जागच्या जागीं बेशुद्ध होऊन पडला.

भीमूचे पराक्रम

भीमूच्या सासन्याच्या घरीं त्यांचा गणपतराव नांवाचा एक स्नेही येत असे. तो नेहमीं भीमूच्या जमीनदार सासऱ्याची मर्जी संभाळून गोडगोड बोले. मोठेपणाचा आव आणून देखील कधीं कधीं बोले. अडी अडचणीच्या वेळीं जमीनदाराकडून चार पैसे मागून नेई.

गणपतरावावर जमीनदाराची मर्जी होती म्हणून कर्ज म्हणून दिलेले पैसे जमीनदार लिहून ठेवीत नसे व कधीं मागत पण नसे. दर खेपेस पैसे मागायला यायच्यावेळीं गणपतराव पैसे परत देण्याचें वचन देई व पैसे घेऊन जाई. जमीनदारानें कधीं तिकडे लक्ष दिलें नाहीं.

जमीनदाराची मर्जी संपादन करून गणपतरावानें स्वतःच्या व आपल्या कुटुंबाच्या उदरनिर्वाहाचा प्रश्न सोडवला होता खरा, परंतु गणपतराव स्वभावानें तसा सरळ नव्हता व आपल्या कावेबाजपणाचीं फळें त्याला चाखावीं लागलीं.

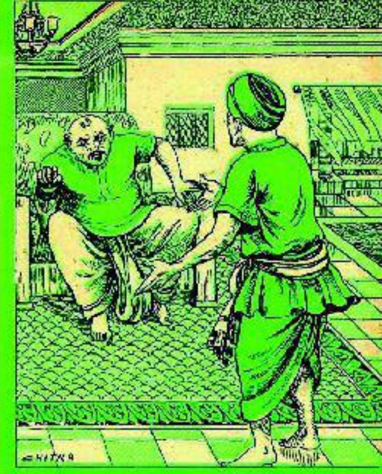
एकदां गांवांत कोणाजवळ तरी तो म्हणाला—"जमीनदाराचा जांवई बावळट आहे. त्याच्याशीं आपल्या एकुलत्या मुलीचें लग्न करून देण्यांत त्यांनीं थोडी घाईच केली. मन लावून काम करतो खरा, पण अकलेच्या नांवानें शून्य आहे."

गांवकरी जमीनदाराचा आदर करीत. लाळघोट्या गणपतरावांचें बोलणें त्यांना कसें आवडणार? गणपतराव जें कांहीं म्हणाला तें त्या गृहस्थानें जमीनदाराला जाऊन सांगितलें. परंतु जमीनदाराचा गणपतरावांवर इतका विश्वास होता कीं त्यानें त्या गृहस्थाच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केलें. पण आणखी दोघां तिघांनीं येऊन तीच गोष्ट सांगितल्यावर मात्र गणपतरावावरचा विश्वास कमी होऊं लागला. जमीनदार स्वतः कोणावर अविश्वास करीत नसे. कधीं कोणाचें वाईट इच्छित नसे. परंतु कोणी त्याच्याशीं वांकडा वागला तर मात्र त्याला माफ करणें त्याला माहीत नव्हतें. म्हणून गणपतरावावर राग आला तर त्यांत कांहीं आश्चर्य नाहीं. तरी त्यानें आपला राग मनांतल्या मनांत ठेवला.

गणपतरावाला या गोष्टीची कल्पना देखील नव्हती. एकदां तो नित्याप्रमाणें जमीनदाराकडे भेटायला गेला. नोकरानें आंत जाऊन निरोप सांगितला.

"मला भेटायला आला आहे! निघून जा म्हणावें व असेंहि सांग कधीं माझ्या घरची पायरी चढलास तर तंगड्याच मोडून टाकीन." जमीनदाराला अतिशय राग आला होता. नोकर परत जाऊन म्हणाला—"धनी भेटायला तयार नाहींत व पुन्हां येण्याची गरज नाहीं म्हणून तुम्हांला सांगायला सांगितलें आहे."

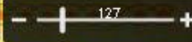
गणपतराव चकितच झाला. त्याला स्वतःच्या कानांवर विश्वासच बसेना. तो म्हणाला—"तूं कांहीं तरी चुकत आहेस. तो निरोप

माझ्यासाठीं नसणार, आणखी कोणासाठीं तरी असेल. पुन्हां जाऊन सांग कीं गणपतराव आले आहेत व फक्त एक मिनिटभर भेटायला वेळ मागितला आहे." त्यानें नोकराला पुन्हां घरांत सांगून पाठविलें.

आतां जमीनदाराला नोकराचा राग आला. म्हणाला—"मी तुला जो निरोप सांगायला सांगितला होता तो सांगून तूं परत यायला हवें होतेंस. हा निरोप घेऊन येण्याची काय गरज होती?"

नोकरानें परत येऊन गणपतरावाला जमीनदारानें जसें सांगायला सांगितलें होतें

तसेंच सांगितलें. गणपतराव हुशार होता. कोणीतरी आपल्या विरुद्ध नक्की कान भरले आहेत हें ओळखून त्यानें विचार केला कीं वेळींच जमीनदाराचा राग कमी झाला नाहीं तर पुढें जास्तच त्रास होईल. म्हणून तो घराबाहेर ओसरींत बसून राहाला. म्हणाला–"जमीनदार साहेबांची मर्जी. ते बाहेर येतील तेव्हां त्यांना भेटूनच मी जाईन.

नोकरानें घरांत जाऊन धन्याला गणपतराव बाहेर धरणें धरून बसला असल्याचें सांगितलें. जमीनदाराला राग आला. त्याला कसें हाकलून लावावें या विचारांत जमीनदार असतां समोर भीमराव दिसले.

जमीनदार म्हणाला–"भीमराव, गणपतरावाला ओळखतां ना? तो मला भेटायला म्हणून आला आहे. मी त्याचें तोंड पाहायचें नाहीं असें ठरविलें आहे. मी नोकराकरवीं सांगून पाठविलें. पण तो तेथून निघून जायला तयार नाहीं. तूं जाऊन त्याला निघून जायला सांग. त्याला कळलें पाहिजे कीं मी सांगितलें तें खरें आहे. छान ठोकून बजावून सांग."

"त्यांत काय मी आतां सांगतों." असें सांगून भीमराव बाहेर आले. जातांना एक काठी घेऊन गेले. दोन काठ्या लगावून म्हणाले–"पुन्हां आपलें तोंड दाखवूं नकोस!" समजलें. ठोकून बजावून सांगायला जमीनदारानें सांगितलें होतें. भीमरावांनीं गणपतरावाला ठोकून काढलें आणि निरोप सांगितला.

गणपतरावानें तेव्हां तेथून पाय काढला. भीमरावांनीं अशी दुर्गत केल्यावर तेथें पुन्हां पाऊल टाकण्याची त्याची हिंमत झाली नाहीं.

[पुढील महिन्यांत आणखी एक पराक्रम]

त्यांना भुतें पण भीत

जगांत भुतांना भिणारे, भुतांना पाहून न भिणारे व ज्यांना पाहून भुतें देखील भितात असे तिन्ही प्रकारचे लोक आहेत.

एका गांवीं एक शेतकरी रहात असे. तो पहाटे उठून शेजारच्या गांवीं आठवड्याचा बाजार होता म्हणून निघाला. अर्थातच पहाटेचा अंधुक प्रकाश होता. गांवाबाहेर पोंचल्यावर तो एका झाडींतून जाऊं लागला तेव्हां त्याला माणसासारखी एक विचित्र आकृति दिसली.

"कोण तूं?" त्या शेतकऱ्यानें निर्भीकपणें त्याला विचारलें.

"मी भूत आहें." ती आकृति म्हणाली.

पण शेतकरी भ्याला नाहीं. "असें होय बरें झालें. कोणी भूत भेटतें का पहात होतों. मी देखील भूतच आहें." शेतकरी उत्तरला.

"कोठें निघालास?" भुतानें त्याला विचारलें.

"बाजारांत!" शेतकरी म्हणाला.

"मी पण बाजारांतच जात आहें. चल आपण दोघे मिळून जाऊं!" भूत म्हणालें.

कांहीं अंतर चालून गेल्यावर भूत म्हणालें–"दोघांनीं चालण्याचा कष्ट करण्यापेक्षां कांहीं अंतर तूं माझ्या खांद्यावर बस व कांहीं अंतर मी तुझ्या खांद्यावर बसेन."

"तर मग प्रथम तूंच माझ्या खांद्यावर बस!" शेतकरी म्हणाला. भूत शेतकऱ्याच्या खांद्यावर बसलें. त्याचें ओझें शेतकऱ्याला थोडें देखील भासलें नाहीं. कांहीं अंतर चालून गेल्यावर भूत म्हणालें–"आतां तूं बस माझ्या खांद्यावर!"

सौ. तारा सोमण

पण शेतकरी खांद्यावर बसल्यानंतर भूत म्हणालें—"काय रे तुझें वजन तर फारच जास्त आहे. भुताला तर वजन नसतें!"

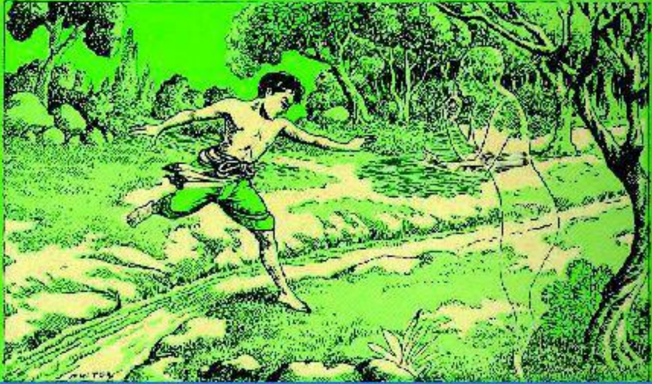
"मी तुला भेटलों तेवढा वेळ पर्यंतच भूत होतों." शेतकरी म्हणाला. भुताला तें उत्तर ऐकून आश्चर्य तर वाटलेंच पण त्यानें स्वतःच्या मनाचें समाधान करून घेतलें. शेतकऱ्यानें विचारलें—"मी नुकताच भूत झालों आहें. भुताला कसली भीति असते हें नाहीं मला माहीत! सांगशील का?"

"भुताच्या अंगावर जिवंत माणूस थुंकला तर तें भुताला वाईट!" भूत म्हणालें.

दोघांना एक कालवा ओलांडून जावयाचें होतें. दोघांनीं निरनिराळे पलीकडे जायचें ठरविलें. भूत सहज पलीकडे निघून गेलें. कांहीं आवाज वगैरे ऐकूं आला नाहीं. पण शेतकरी उडी मारून पलीकडे आला तेव्हां मात्र श्वासोच्छ्वासाचा व उडी मारल्याचा आवाज झाला.

भुतानें रागावून विचारलें—"कालवा पार करतांना इतकी धांवपळ कां केलीस?"

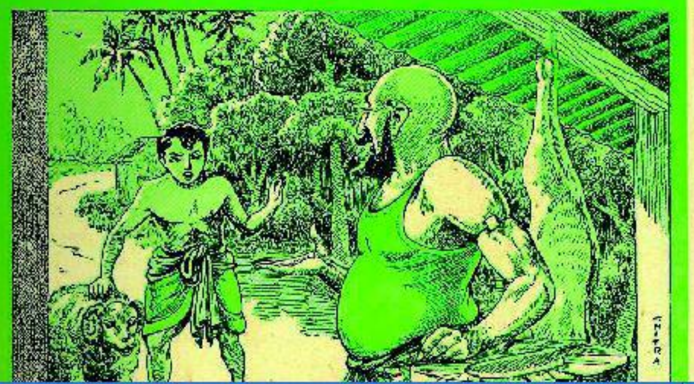
"अरे सांगितलें नाहीं का तुला कीं मी नवें भूत आहे म्हणून?" शेतकरी भ्याल्या शिवाय उत्तरला.

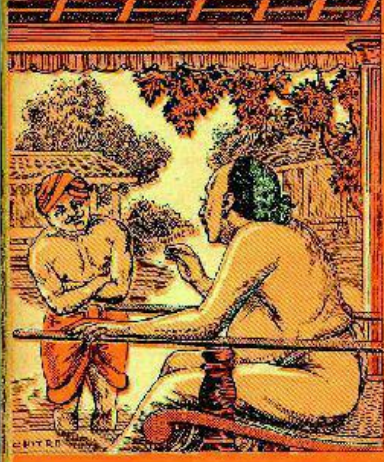

कालव्या पलीकडे थोड्या अंतरावरच आठवड्याचा बाजार होत असे. "येथून मी तुला खांद्यावर घेऊन जातों." असें सांगून शेतकऱ्यानें भुताला आपल्या खांद्यावर बसायला सांगितलें. तोंपर्यंत छान उजाडलें होतें. भूत खांद्यावरून उतरूं लागलेलें पाहून शेतकऱ्यानें त्याचे दोन्ही पाय घट्ट धरून ठेवले. भूत मोठ्यानें ओरडूं लागलें. पण शेतकऱ्यानें तिकडे दुर्लक्ष केलें. शेतकऱ्यानें त्याच्या दोन्ही तंगड्या धरून त्याला खालीं उतरलें. जवळच मेंढरें विकायला ठेवलेलीं दिसलीं. तीं पाहून भुतानें मेंढराचें रूप घेतलें. शेतकऱ्याच्या हातांतून निसटून मेंढरांत जाऊन मिसळून राहालें कीं शेतकरी ओळखूं शकणार नाहीं असा विचार करून त्यानें मेंढराचें रूप धारण केलें होतें. पण शेतकऱ्याला त्याचें गुपित कळलें होतें. तो त्याच्या अंगावर थुंकला.

त्यामुळें भुताला मेंढराचें रूप बदलून पुन्हां स्वतःचें रूप मिळणें अशक्य झालें होतें. शेतकऱ्यानें त्या भुताला मेंढरूं म्हणून एका खाटिकाच्या हातीं विकून टाकलें.

* * *

एका गांवीं एक मनुष्य रहात असे. त्याच्या अंगांतलें बळ व त्याचा पराक्रम पाहून त्याच्या वाटेला कोणी जात नसे. परंतु तो फार गरीब होता. फेरीवाल्याचें काम करून तो स्वतःचा उदरनिर्वाह करी. त्याच्या सारख्या गरिबाला आपली मुलगी कोण देणार?

जगांत आपल्यासारखे बळकट शरिराचे लोक जन्माला येऊन काय उपयोग? गरिबी-मुळें पोट तर भरत नाहीं व गरीब आहे म्हणून लग्न पण होत नाहीं. ही गोष्ट तो ज्याच्या ज्याच्या घरीं जाई, सांगत असे.

एकदां एका श्रीमंत माणसाला त्याचें हें रोजचें रडगाणें ऐकून कंटाळा आला. तो रागानें म्हणाला—"तुला आपल्या शक्तीचा इतका गर्व आहे तर मग तूं आमच्या गांवच्या सुब्बुसेट्टीच्या नव्या घरांत शिरून बसलेल्या भुताला कां नाहीं बाहेर हुसकावून लावीत? तो तुला चार पैसे तरी देईल."

त्या गांवांत सुब्बुसेट्टी नांवाचा एक श्रीमंत वाणी रहात असे. त्यानें एक मोठें घर विकत घेऊन एका सुमुहूर्तावर घरांत प्रवेश केला. पण त्या दिवशीं रात्रीं त्याच्या दोन स्वामीभक्त नोकरांना एकाएकीं मरण आलें. खरें कारण कोणाला कळलें नाहीं. सुब्बुसेट्टी घाबरला आणि सकाळीं घर रिकामें करून पुन्हां आपल्या जुन्या घरीं जाऊन राहूं लागला. त्यानंतर कोणी त्या घरांत बिन भाड्यानें रहायला सुद्धां तयार झाला नाहीं.

ही गोष्ट फेरीवाल्याला माहीत नव्हती असें नाहीं. पण भुताला हाकलून लावलें तर सुब्बुसेट्टी बक्षिस देईल ही गोष्ट कळल्यावर तो त्यांच्या घरीं गेला आणि म्हणाला—"शेटजी! मी आपल्या घरांतलें भूत हाकलून लावतो. आपण काय बक्षिस द्याल?"

"तूं भुताला हाकलून लावलेंस तर मी तुला दहा हजार रुपये बक्षिस देईन व तुला एक घर बांधून देईन." सुब्बुसेट्टी म्हणाला. फेरीवाल्याला परमानंद झाला. पण शेटजींच्या शब्दावर त्याचा विश्वास बसत नव्हता. म्हणून त्यानें शेटजींना कागदावर लिहायला सांगून त्यांची सही घेतली. नंतर तो भुताटकीच्या घरांत गेला.

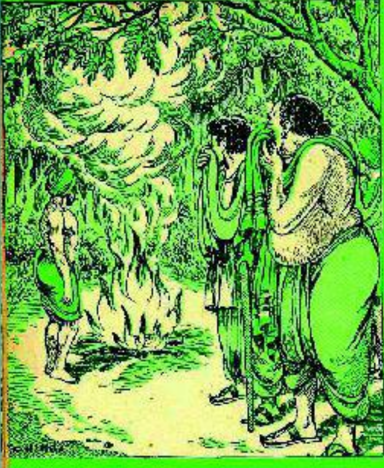
त्याला ज्या ज्या वस्तूची गरज होती, शेटजींनीं त्या सर्व त्याला आणून दिल्या. शेटजींनीं त्या सर्व वस्तु घेऊन जायला आपल्या नोकराला बरोबर पाठविलें. तो गरीब मनुष्य घरांत गेल्यावर शेटजींनीं घराला बाहेरून कुलूप लावून घेतलें व काळोख व्हायच्या आंत तेथून निघून गेले.

फेरीवाल्यानें घरांत जाऊन एक खोली झाडून स्वच्छ केली. दिवा लावून खायला बसला. बरोबर आणलेली पावशेर लसूण त्यानें खाऊन टाकली व नंतर दिवा विझवून एक चादर अंथरून बसला.

मध्य रात्रीच्या सुमारास कोणीतरी येत असल्याचा भास झाला. तें भूत होतें. भूत जवळ येईपर्यंत फेरीवाला गुपचुप बसून राहाला. पण भूत जवळ आल्यावर चटकन उभा राहून त्यानें भुताचे दोन्ही हात धरले. भुतानें स्वतःला सोडवून घेण्याची पुष्कळ खटपट केली. पण फेरीवाल्याच्या बळकट मुठींतून निसटून जातां येईना. तेव्हां भूत त्याच्या अंगावर व तोंडावर थूंकूं लागलें. त्या भुताचा श्वासोच्छवास फेरीवाल्याला बर्फासारखा गार वाटला. म्हणून फेरीवाल्यानें आपलें तोंड एका बाजूला फिरविलें. आतां त्याची मान गारठून गेली.

तरी फेरीवाला घाबरला नाहीं. त्यानें भुताच्या तोंडावर आपला श्वास सोडला. लसणीच्या वासानें भुतानें तोंड फिरविलें.

तरी मधून मधून ते फेरीवाल्यावर थुंके व फेरीवाला त्याच्या तोंडावर आपला श्वास सोडी. त्यानें त्याचे हात मात्र सोडले नाहींत. उजाडेपर्यंत दोघांची झोंबाझोंब चालू होती.

सकाळीं भूत पळून जाण्याचा प्रयत्न करील असा विचार करून फेरीवाल्यानें त्याचे हात जास्तच घट्ट धरून ठेवले. भूत अदृश्य झालें नाहीं. पण हळू हळू ल्हान होत गेलेलें मात्र फेरीवाल्याला दिसलें.

उजाडल्यावर सुब्बुसेट्टी आपल्या एका मित्राबरोबर त्या घरीं आला व दार उघडून आंत गेला. फेरीवाला मेला असणार अशी दोघांची समजूत होती. परंतु जिवंत असलेला पाहून त्यांना आश्चर्य वाटलें. त्याहून जास्त आश्चर्य त्याच्या हातांतलें एक लाकूड पाहून त्यांना वाटलें.

"हें घ्या भूत!" फेरीवाला तें लाकूड दाखवून म्हणाला. नंतर सुब्बुसेट्टीनें बाहेर जाऊन विस्तव पेटविला. फेरीवाल्यानें त्या भूताला त्यांत टाकलें. मढें जळतांना जसा घाण वास येतो तसा वास आला.

त्यानंतर त्या वाड्यांत कोणाला भूत आढळलें नाहीं. सुब्बसेट्टीनें घर साफसूफ करविलें व येऊन त्यांत राहूं लागला.

सुब्बुसेट्टीनें कागद लिहून दिला होता त्या प्रमाणें फेरीवाल्याला दहा हजार रुपये बक्षिस दिले व एक घर देखील बांधून दिले. फेरीवाला लग्न करून त्या घरांत आनंदानें राहूं लागला.

* * *

आणखी एक गोष्ट. एका गांवांत एक विद्वान शास्त्रीबुवा रहात असत. एकदां त्यांच्याकडे त्यांच्या मित्राचा तरुण मुलगा त्यांना भेटायला म्हणून आला. शास्त्रीबुवांनीं त्याला आग्रह करून चार दिवस राहून जायला सांगितलें.

उन्हाळ्याचे दिवस होते. पण शास्त्रीबुवांच्या घरांतली एक खोली थडगार असे. त्या खोलींत कोणी कधीं रहात नसे. त्या तरुणानें ती खोली पाहाली व म्हणाला—आज रात्रीं या खोलींतच झोंपेन मी."

"या खोलींत! नको रे बाबा! या खोलींत एक भूत आहे. रात्रीं कोणी या खोलींत पाऊल देखील टाकीत नाहीं." शास्त्रीबुवा म्हणाले.

"भूत! कसलें आलें आहे भूत!" त्या तरुणानें शंका केली. त्याचा भुतावर विश्वास नव्हता.

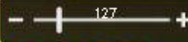
शास्त्रीबुवा म्हणाले—"कांहीं दिवसांपूर्वी आमच्या मोलकरणीनें आढ्याला दोरी बांधून गळ्याला फांस लावून घेतला होता. ती या खोलींत भूत होऊन बसली आहे."

तें ऐकून तो तरुण म्हणाला—"तर मग मी याच खोलींत आज रात्रीं झोंपणार."

शास्त्रीबुवांनीं त्याच्या आग्रहानें त्याच्या झोंपण्याची व्यवस्था त्या खोलींत करून दिली. तो तरुण अंथरुणावर आडवा झाला.

अंथरुणावर अंग टाकल्याबरोबर त्याला समोर भूत दिसलें. भूत आंत कोठून व

कसें आलें हें त्याला दिसलें. दाराच्या फटींतून प्रथम कागदासारखें कांहीं तरी आलें व नंतर तें धुरासारखें पसरलें आणि त्याला स्त्रीरूप मिळालें.

ती स्त्री खोलींत लांब जीभ काढून व मागें वांकून उभी राहाली. गळ्याला फांस लावून घेणारे असेंच करतात म्हणे.

परंतु त्या तरुणाला थोडी देखील भीति वाटली नाहीं. तो म्हणाला—"छान! खूप नृत्य चालू आहे. चालू दे!"

त्या भुताला कळलें कीं स्वारी आपल्याला भिणारी दिसत नाहीं. भुतानें आपलें डोकें आपल्या धडावरून काढून हळूच त्या तरुणाच्या अंथरुणावर ठेवलें.

"तुझें डोकें तुझ्या धडावर असतांना तूं मला भेडावूं शकली नाहींस आतां तुझ्या या डोक्याला पाहून मी भिऊन जाईन असें वाटलें होय तुला?" तें ऐकून भूत निघून गेलें.

दुसऱ्यादिवशीं सकाळीं तरुणानें रात्रीं घडलेलें वृत्त शास्त्रीबुवांना सांगितलें. तेव्हां ते म्हणाले-"हें पहा, मी तुला रात्रींच सांगितलें होतें कीं या खोलींत तूं झोंपूं नकोस. पण तूं ऐकलें नाहींस. आज रात्रीं झोंपूं नकोस म्हणजे झालें."

पण तरुणानें तिकडे दुर्लक्ष केलें. त्या दिवशीं रात्रीं देखील त्याच खोलींत झोंपण्याचा त्यानें हट्ट धरला व त्याच खोलींत झोंपला.

त्या दिवशीं रात्रीं पुन्हां भूत आलें आणि म्हणालें—"हा अडाणी मेला कायमचा येथेंच राहणार वाटतें! नको ग बाई ही खोली आपल्याला" असें सांगून तें भूत अदृश्य झालें.

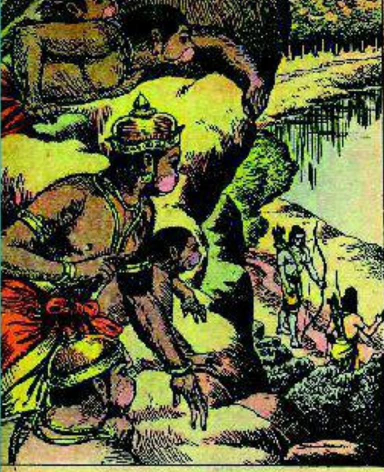
किष्किंधाकांड

वसंत ऋतु होता. पंपा सरोवराचें स्वच्छ निळें पाणी व त्यांत सुंदर रंगबिरंगी कमळें, सर्व दृश्यच मनोहर होतें. फुलांचा सुगंध सर्वत्र दरवळत होता. कोकिळा आंब्याच्या झाडावर बसून गात होती व मोर नाचत होते.

निसर्गाची ती शोभा पाहून रामाला आनंद व्हायला पाहिजे होता. पण त्या ऐवजीं विरहदुःखानें तो जास्तच दुःखी झाला. प्रत्येक सुंदर वस्तु, प्राणी व दृश्य पाहून त्याला सीतेची आठवण होई. तो लक्ष्मणाला म्हणाला--"येथें सीता असती तर! पण तेवढें माझें भाग्य कोठें आहे? तिच्या शिवाय आतां जिणें व्यर्थ ओझें वाटूं लागलें आहे. मी येथेंच प्राणत्याग करतों. तूं भरताकडे निघून जा."

लक्ष्मणानें रामाला धीर दिला. म्हणाला—"सीतेवर तुझें जें प्रेम आहे त्यामुळें तुझ्या मनाची अशी स्थिति झाली आहे. रावणाच्या हातांतून तिला सोडवून आणणें हें तुझें व माझें प्रथम कर्तव्य आहे. तूं प्राणत्याग केलास तर तिची सुटका न झाल्याचें दुःख तुझ्या मनांत राहून जाईल. म्हणून तिला सोडवून आणण्यासाठीं प्रयत्न केला पाहिजे."

लक्ष्मणानें धीर दिल्यावर रामाच्या मनाचें थोडें समाधान झालें.

रामलक्ष्मण पंपा सरोवरावर पोंचले तेव्हां पासून सुग्रीव व त्याचे अनुयायी ऋष्यमूक पर्वतावर बसून दोघांना पहात होते. तो आपल्या अनुयायी वानरांना बरोबर घेऊन मातंग ऋषींच्या आश्रमांत जाऊन लपून बसला. कारण आश्रमांत वालीला प्रवेश वर्ज्य होता.

सुग्रीव आपल्या मंत्र्यांना म्हणाला—"कोणी तरी दोघे वेष पालटून वल्कलवस्त्र धारण करून या रानांत हिंडत आहेत. वालीनेंच त्यांना पाठविलें असणार!"

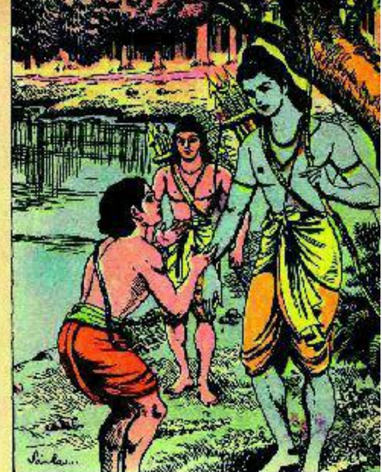
तें ऐकून सुग्रीवाचा एक मंत्री हनुमान म्हणाला—"या ऋष्यमूक पर्वतावर वालीला पाऊल देखील टाकतां येणार नाहीं. कारण त्याला तसाच शाप आहे. मग घाबरण्याचें कारण काय?"

तें ऐकून सुग्रीव म्हणाला—"वाली येणार नाहीं. पण हे दोघे मनुष्य पहा! हत्तीच्या सोंडेसारखे ह्यांचे लांब लांब हात व हातांतील धनुष्यबाण पाहून कोणालाहि भीति वाटल्याशिवाय राहणार नाहीं. वालीनें ह्यांना पाठविलें नसेल कशावरून? तो स्वतः येऊं शकला नाहीं म्हणून माझा कांटा दूर करण्यासाठीं त्यानें ह्यांना पाठविलें असेल असें मला वाटतें. म्हणून आपण सावध राहलें पाहिजे. हे कोण आहेत व कशासाठीं इकडे आले आहेत ह्या गोष्टीची माहिती काढून घे. तूं वेष पालटून जा."

आपल्या राजाच्या सूचनेप्रमाणें हनुमानानें वानररूप सोडून ब्राह्मण ब्रह्मचाऱ्याचें रूप धारण केलें अणि रामलक्ष्मणांना भेटायला निघाला.

विनयपूर्वक रामलक्ष्मणांना नमस्कार करून तो म्हणाला—"आपण तपस्वी ऋषी दिसतां. आपण राजर्षी आहां का? आपण राज्य करायचें सोडून हीं वल्कल-वस्त्रें कशासाठीं धारण केलीं? आणि या पंपासरोवराच्या निर्जन काठीं येण्याचें कारण काय? माझ्याकडून आपली कांहीं मदत होण्यासारखी असल्यास अवश्य आज्ञा करावी."

कांहीं वेळ थांबून हनुमान पुढें म्हणाला—"आमचा राजा सुग्रीव आहे. त्याला त्याचा भाऊ वाली यानें गादीवरून हुसकावून त्याचें राज्य बळकावलें आहे. मी त्याचा मंत्री आहें. माझें नांव हनुमान आहे. माझ्या वडिलांचें नांव वायुदेव. सुग्रीव राजाच्या आज्ञेप्रमाणें मी हा वेष धारण करून ऋष्यमूक पर्वतावरून आलों आहें."

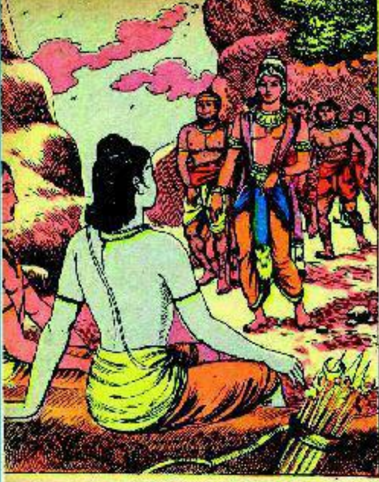

हनुमान रामाचें निष्कपट रूप पाहून चकित झाला होता. ज्या कामासाठीं सुग्रीवानें त्याला पाठविलें होतें तें देखील तो विसरून गेला.

राम हनुमानाचा तो निष्कपटपणा पाहून लक्ष्मणाकडे पहात कौतुक करीत म्हणाला—"लक्ष्मणा! तूं याला सर्व कांहीं सांग! हा हुशार दिसतो आहे. याच्या सारखा मंत्री राजाकडे असल्यावर राजाला भीति असण्याचें कारणच काय?"

लक्ष्मण हनुमानाला म्हणाला—"हनुमाना! आम्ही तुझा राजा सुग्रीव याच्या विषयीं पूर्वीच ऐकलें आहे. त्याला भेटण्यासाठींच आम्ही दोघे आलों आहों. हे माझे वडील बंधु रामचंद्र. ह्यांना तुझा राजा सुग्रीव याच्या मदतीची फार जरूर आहे. ज्यानें जें मागितलें, रामानें त्याला तें दिलें. पण आतां राम स्वत इतरांचें सहाय्य मागण्यासाठीं आला आहे. तें मिळेल यांत शंका नाहीं." हें बोलत असतां लक्ष्मणचे डोळे ओले झाले.

हनुमान म्हणाला—"आपण थोर पुरुष! आपल्या शोधार्थ आमच्या राजानें येथवर यायला पाहिजे होतें. त्यांचें हें अहोभाग्यच म्हणावयाचें कीं आपण स्वतः त्यांच्या

शोधार्थ येत आहां. सीता मातेच्या शोधार्थ आमचा राजा सुग्रीव आपलें सर्वस्व खर्ची घालील. यावें, आपण सुग्रीव राजाकडे जाऊं या.'' हनुमानाचा प्रेमळ व विनम्र स्वभाव पाहून रामाच्या मनांत त्याच्या विषयीं प्रेम व विश्वास उत्पन्न झाला व तो लक्ष्मणाबरोबर सुग्रीव राजाकडे निघाला. हनुमानानें पुन्हां वानररूप धारण केलें व राम-लक्ष्मणांना आपल्या खांद्यावर बसवून तो ऋष्यमूक पर्वतावर गेला.

सुग्रीव ऋष्यमूक पर्वतावर नव्हता. तो मलय पर्वतावर गेला होता. त्यानें त्याला जाऊन सांगितलें कीं राम व लक्ष्मण पराक्रमी योद्धा आहेत. त्यांच्याशीं सख्य केल्यानें त्यांची मदत मिळूं शकेल. राम स्वतः सीतेच्या शोधार्थ निघाला आहे व त्याला मदतीची जरूर आहे.

रामाविषयीं सुग्रीवाच्या मनांत होती नव्हती ती भीति पार नाहींशी झाली व तो रामाला भेटण्यासाठीं वानररूप सोडून मनुष्य-रूपानें आला. तो रामाला म्हणाला—"हनुमानानें आपल्याविषयीं सर्व कांहीं मला सांगितलें आहे. आपण महाराज दशरथाचे जेष्ठपुत्र व आपण आमच्या सारख्या वानरां-कडे सहायता मागण्यास यावें हें आमचें भाग्य." असें सांगून त्यानें मैत्रीचा हात पुढें केला.

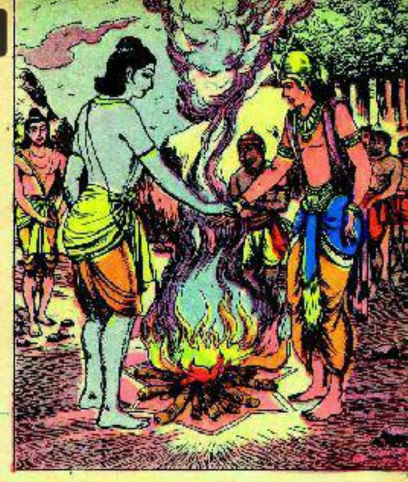
रामानें प्रेमपूर्वक त्याचा हात आपल्या हातांत घेऊन त्याचें आलिंगन केलें आणि त्याचें सख्य स्वीकारलें.

नंतर हनुमानानें अग्नि पेटवून राम व सुग्रीव यांना त्याच्या दोन्ही बाजूला उभें रहावयास सांगितलें. दोघांनीं अग्नीला साक्ष ठेवून परस्परांचें सख्य कायम ठेवण्याची शपथ घेतली. त्यावेळेपासून राम व सुग्रीव यांचें सख्य झालें. दोघांनीं परस्परांच्या सुखदुःखांत सहाय्य करण्याचें वचन दिलें. सुग्रीव झाडाची एक फांदी तोडून घेऊन आला. त्यावर दोघे राम व सुग्रीव बसले. पुढें परस्पर सख्याचें तें एक चिन्ह समजलें जाऊं लागलें.

त्याच प्रमाणें हनुमान देखील एक फांदी तोडून घेऊन आला. तीवर लक्ष्मण व हनुमान बसले. तेव्हां सुग्रीव रामाला म्हणाला—"रामा, माझा थोरला भाऊ वाली आहे. त्यानें माझें राज्य अन्यायानें बळ-कावलें आहे. माझ्या बायकोला देखील तो धरून घेऊन गेला आहे. त्याच्या भीतीनें मी रानोमाळ फिरत आहें. मला अभयदान द्यावें!"

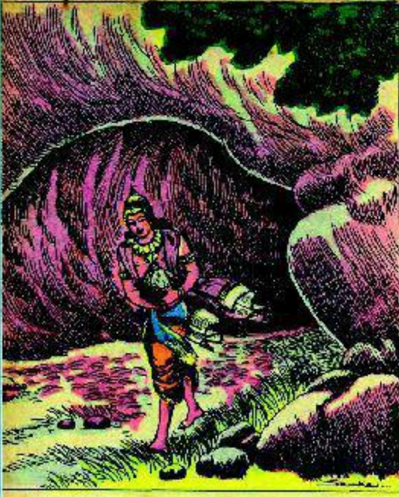
"सुग्रीवा! तूं सहाय्य करायचें कबूल केलें आहेस. त्या मदतीचा मोबदला म्हणून मी वालीचा वध करीन. एकाच बाणानें मी त्याला ठार करीन."

"आपल्या अनुग्रहानें मला माझें राज्य व पत्नी परत मिळेल. आपण ज्या हेतूनें या रानांत हिंडत आहां त्याचें कारण हनुमाना-कडून मला कळलें आहे. तूं व तुझा भाऊ लक्ष्मण कुटींत नसतां रावण सीतेला तिच्या इच्छेविरुद्ध उचलून घेऊन गेला आहे.

त्याला याचीं फळें चाखावीं लागतील. त्यानें जटायूचा वध केला. त्याचा शाप रावणाच्या डोक्यावर आहेच. सीता त्रिलोकांत कोठेंहि असो तिला हुडकून तुझ्या स्वाधीन कर-ण्याची जबाबदारी मी घेतों. तुला सीतेचा विरह फार दिवस सहन करावा लागणार नाहीं."

नंतर आठवल्यासारखें करून म्हणाला—"आतां माझ्या लक्षांत आलें. एक राक्षस आकाश मार्गानें जात होता. एका स्त्रीचा आक्रोश ऐकून आम्ही वर पाहूं लागलों. तिनें आपला पदर फाडून त्यांत आपले

दागिने बांधले व आमच्याकडे फेंकले. ही बातमी तुझ्याकडे कशी तरी पोंचती होईल हाच हेतु तिचा असावा." असें सांगून त्यानें हनुमानाला तीं रत्नाभूषणें घेऊन यावला सांगितलें.

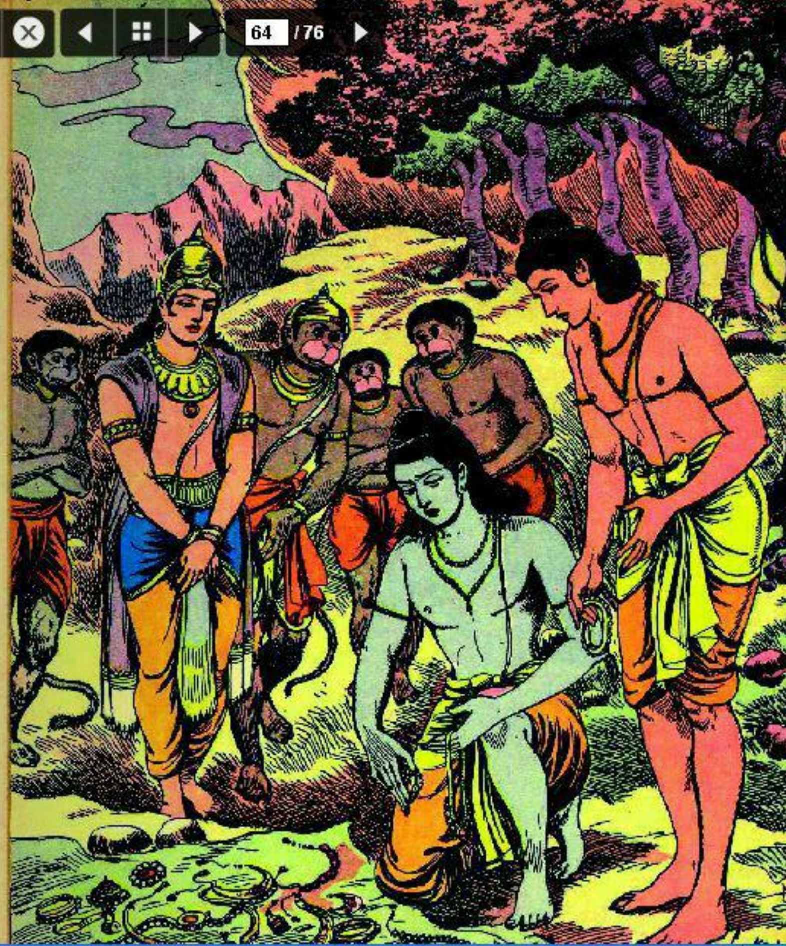
रामाची छाती विरहदुःखानें धड धड कांपत होती. सीतेचे दागिने पाहून व सीतेच्या पदराचा तो तुकडा ओळखून राम स्वतःचें दुःख आवरूं शकला नाहीं. तो लहान मुलासारखा रडूं लागला. रामाचें तें दुःख पाहून तेथें हजर असलेल्या सर्व नर-वानरांचे डोळे ओलावले. राम म्हणाला—

"लक्ष्मणा! पहा, ह्या रूपें सीताच माझ्या-समोर उभी राहून केविलवाण्या मुद्रेनें पहात आहे. त्या असहाय स्थितींत मला कळावें म्हणून तिनें हे दागिने टाकले आहेत."

लक्ष्मण दागिने पाहून म्हणाला—वहिनींच्या पायांतली ही जोडवीं माझ्या ओळखीचीं आहेत, हीं त्यांचीच आहेत. त्यांचे इतर दागिने मी कधीं पाहिलेच नाहींत तर तें मी कसे ओळखणार?"

"सुग्रीवा! तो राक्षस तुझ्या देखत सीतेला घेऊन आकाशमार्गानें गेला. तो कोणत्या दिशेनें गेला हें तुला आठवतें का? तो कोठें राहतो हें मला सांग! मी जाऊन आतांच्या आतां त्याच्या या दुष्कृत्या-बद्दल त्याला दंड देतों."

सुग्रीव म्हणाला—"तो राक्षस कोठें राहतो, हें मला माहीत नाहीं. पण रामा, तूं निश्चित रहा! सीतेचा शोध लावण्याची जबाबदारी मी स्वतःवर घेतली आहे व ती मी पुरी करीन. मी वानर असून पत्नीविरह सहन करीत आलों. दमादमानें सर्व गोष्टी होतील असें समजूनच पुढें पाऊल टाकलें पाहिजे."

तें ऐकून रामाच्या मनाचें समाधान झालें. त्यानें डोळे पुसून सुग्रीवाचे आभार मानले व म्हणाला—"मित्रानें मित्राला जो सल्ला द्यावयास हवा तसाच तूं दिला आहेस. गोड बोलून गळा कापणारा शत्रु जितका भयंकर असतो तितकाच सत्य व कटुवचन सांगणारा मित्र हितैषी असतो. या कष्ट-काळांत मला तुझ्यासारखा सखा लाभला हें माझें भाग्य. तूं सीतेचा शोध लाव. ती जबाबदारी मी तुझ्यावर टाकतों. आता मी तुला कशाप्रकारें मदत करूं, सांग. मी मदत द्यायचें वचन दिलें आहे. तें पाळून व्हावें या साठीं मी कोण कोणत्या गोष्टींची सावधगिरी बाळगली, पाहिजे हें देखील तूं सांगून ठेव. वालीचा वध करीन हें दिलेलें वचन मी पाळीन. तूं अगदीं निश्चित रहा."

नंतर राम सुग्रीवाला बरोबर घेऊन एकांत स्थानीं मंत्रणा करण्यासाठीं बसला. सुग्रीव म्हणाला—"रामा! माझा भाऊ वाली फार पराक्रमी आहे. त्यानें मला आपल्या राज्यांतून बाहेर काढलें व माझ्या पत्नीला हरण करून घेऊन गेला. माझ्या स्नेही मित्रांना त्यानें तुरुंगांत टाकलें आहे. त्यानें माझा वध करण्याचा पुष्कळ यत्न केला. अनेक वानरांना त्यानें या कामावर नेमलें. मी सर्वांचा वध केला. आपल्या भावाच्या भीतीनें मी तुला देखील त्याचा हेर समजत होतों. तुझ्यासमोर म्हणूनच मी आलों नाहीं. आतां माझे मित्र व सखा हनुमान आदि मोजके वानर आहेत. यांच्या प्रेमामुळें मी आजवर जिवंत आहें. माझा हाडवैरी वाली जिवंत असेपर्यंत सुखानें आयुष्य घालविणें मला शक्य नाहीं."

१७. पार्तिनान

ग्रीस देशात ॲथेन्स नगरानजिक अथनी देवालय इ. स. ४३७-४३८ च्या सुमारास बांधण्यांत आलें. प्राचीन शिल्पकलेचें हें एक उत्कृष्ट उदाहरण आहे. सर्व देऊळ संगमरमरी दगडाचें आहे. या देवळाला ९८ खांब आहेत व ॲथनीची ४२ फूट उंचीची हस्तीदंती मूर्ति देवळांत बसविलेली आहे.

बॅजेन्टाईननें ह्या ग्रीक देवळाचें चर्च केलें व पुढें मुसलमानांनी याची मशीद केली. आपल्याचा ताजमहाल चांदण्या रात्रीं पाहण्यानें जसा सुंदर दिसतो तसेंच हें देऊळ पण चांदण्या रात्रीं फार सुंदर दिसतें.

१६८७ मध्यें वेनीशियनांनी पार्तिनानवर गोळीबार केला. त्यामुळें तीन खांब पडले. सन् १८३० मध्यें अमेरिकनांच्या मदतीनें या देवळाची डागडुजी करण्यांत आली.

